

ЧЛАНЦИ

Др Петко Луковић

СЛОВЕНЦИ И ЦРНОГОРСКО-ТУРСКИ РАТ 1852—1853. ГОД.

Црногорско-турски рат 1852—1853. године, до кога је дошло због подстицања и свесрдне помоћи устанка у Херцеговини против турске власти од званичног Цетиња, вођен је, првенствено, ради територијалног проширења Црне Горе, официјелног признања њене независности од великих сила и ослобођења Херцеговине од турске власти. Осим тога, овај рат је, нема сумње, дао значајан допринос јачању покрета код југословенских народа за ослобођење од турске власти и стварање веће југословенске државе, знатно подигавши углед Црне Горе, до чега је дошло услед јачања њене улоге на том плану, не само код југословенских народа на Балканском полуострву већ и у склопу Хабсбуршке Монархије. Бурни догађаји, који се односе на овај црногорско-турски рат снажно су одјекнули у читавој Европи, а посебно у словенским земљама, па, наравно, и у Словенији. О томе како је словеначка јавност реаговала на овај рат, тј. на оружану борбу Црне Горе за очување своје независности и пружање помоћи другим југословенским народима, нарочито у Херцеговини, у њиховој борби за ослобођење од турске владавине посредством оружаног устанка, у нашој историографији, сем, мање-више, узгредних напомена, нема запажених радова.¹ У овом чланку, који се углавном заснива на подацима из ондашњих листова који су излазили у Словенији, биће речи о обавештености словеначког народа о главним збивањима на црногорско-турском ратишту, а такође о његовом држању према том рату. Наравно, имајући у виду оскудност и фрагментарност података којима располажемо, не претендујемо на дефинитивност у својим закључцима.

¹ Најважније констатације о одјеку овог рата навели смо, сходно расположивом простору, у својој монографији о одјеку устанка у Херцеговини и Босни у Словенији и ставу словеначког народа према босанско-херцеговачком питању 1875—1878, али их нисмо могли довољно поткрепити (P. Luković, *Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Institut Milka Kosa 6, Ljubljana, 1966, стр. 20—22.

Благодарећи ослобођењу земље од феудалних намета, до чега је дошло после револуције 1848, у Словенији је, убрзаним темпом, дошло до знатног просперитета, како у домену пољопривреде тако и индустрије и занатства. Томе је следила доминација робно-новчане привреде током педесетих и шездесетих година прошлог века, али и пооштрена класна диференцијација, која се, пре свега, испољила у пауперизацији доброг дела сељаштва, које, оставши без земље, делом одлази у град и ступа у редове индустријског пролетаријата а делом исељава у западноевропске или, пак, прекоокеанске земље. У то време, и касније, дошло је до веома значајног напретка код словеначког народа и у друштвено-политичком домену, и то на подручју целокупне словеначке етничке територије. Одупирући се веома жилаво валовима германизације завојевача, немачког племства, готово од почетка IX века, Словенци су успели да очувају своју етничку индивидуалност.² Већ од краја XVIII века па надаље, учињени су значајни и веома плодносни напори на пољу словеначког националног препорода. Тај препородитељски рад, који у својој првој етапи има културно обележје, од средине XIX века добија изразит политички садржај, те ускоро даје веома значајне резултате на пољу националне афирмације словеначког народа, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века. Свест о припадности словеначкој националној индивидуалности најјаче се испољила у захтевима за стварање „Уједињене Словеније“, тј. реализације на начелима природног права интегралне словеначке политичке и управне заједнице на читавој словеначкој етничкој територији. Такво радикално иступање Словенаца дошло је до снажног изражаја у револуционарној 1848. години и на таборима, тј. масовним народним зборовима, одржаним „под ведрим небом“ у времену од 1868. до 1871. године, када је завршен процес политичког конституисања словеначке нације. Суочени са погубним последицама германизаторске политике владајућих кругова Беча, Словенци су, да би у тој неравној борби истрајали, још 1848. отворено заговарали политику јачања југословенске солидарности, енергично и искрено се залажући за што тешњу будућу везу са Хрватима и другим југословенским народима. То значи да су се Словенци, средином прошлог века, сасвим јасно, па и чврсто, определили и према југословенском питању у напред наведеном смислу. Без

² То је нарочито подвукао у свом предавању на Прашком универзитету, 8. октобра 1922, које је објавила „Нова Европа“, истакнути научник др Јован Цвијић, који је о томе, поред осталог, рекао ово: „То што су се као мало племе одржали пред силним немачким народом, значи да имају необично развијену особину етничке издржљивости и жилавости“. Даље је др Јован Цвијић, у своје монументалном делу „Балканско полуострво“, о томе истакао и следеће: „Већ смо напоменули да су Словенци изгубили много терена у источним Алпима. За чудо је и оволико овај мали народ могао да се одупре навали моћне немачке нације и да сачува своју индивидуалност; то је била борба Давида и Голијата“ (Ј. Цвијић, Основи југословенске цивилизације, „Нова Европа“, књ. VI, бр. 7, 1. XI 1922, Загреб 1922, стр. 216; Исти, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Основи антропоеографије, Београд 1966, стр. 206).

обзира на десетогодишњи неподношљиви апсолутистички Бахов (Aleksander Bach) режим, тековине препородитељског рада великих словеначких родољуба нису могле бити анулиране. Оне су, након увођења уставног поретка у Аустрији, шездесетих година, представљајући битну компоненту народног живота, још у знатно већој мери убрзо ојачале и оставиле трајне позитивне резултате у завршном процесу конституисања словеначке нације. И бурни догађаји на Балканском полуострву педесетих и шездесетих година прошлог века, код којих је поента била садржана у борби поробљених народа за еманципацију од турске владавине, а чију важну компоненту представља црногорско-турски рат 1852—1853. године, снажно су упливисали на активизирање Словенаца, у још већој мери, на политичком плану, усмереном на јачање југословенске солидарности.³

Доласком на престо Данила I Петровића, 1851—1860, и његовим проглашењем за књаза, 1852. године, Црна Гора постаје световна држава, уз сагласност Русије. То је неповољно примљено у Бечу, јер се рачунало са јачањем руског утицаја на јужним границама Аустрије, али је ускоро и бечка влада, попут петроградске, иако „без воље“, признала новостворено стање у Црној Гори. Али, Порта се томе одлучно супротставила, сматрајући да су новонасталом променом у Црној Гори озбиљно угрожени њени витални интереси. Међутим, проглашење Књажевине Црне Горе дало је знатан подстрек националноослободилачкој борби херцеговачких и брдских племена уз црногорску границу, која су још била под турском влашћу. Уосталом, њихово ослобођење и прикључење Црној Гори била је главна тачка политичког програма књаза Данила за све време његове владавине. Да би, попут Босне, умирио Херцеговину, Омер-паша Латас је издао, 31. марта 1852, наредбу о тоталном разоружању немуслиманског становништва. Но, по упутствима из Цетиња, нека племена су ту наредбу игнорисала, а у првом реду Зупци, где на чело устаничког покрета долази у то време Лука Вукаловић, који ће све до 1862. остати главни устанички вођа у Херцеговини. Из Зубаца се устанак проширио на југ и исток Херцеговине, па је књаз Данило, крајем 1852, послао војводе Мирка Петровића и Новицу Церовића у Дробњаке да организују ору-

³ Лапидаран преглед најважнијих промена и достигнућа на домаћем економском, социјалном и политичком развоја Словенаца од краја XVIII до почетка седамдесетих година XIX века изнет је у делу: F. Gestrin i V. Melik, »Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918«, Ljubljana, 1966, стр. 5—185. Иначе, период словеначке политичке и културне историје од 1848. до 1895. најопширније је обрађен у делу: I. Prijatelj, »Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895«, са врло опширним коментарима др Душана Кермавнера: прва књига, Љубљана 1955, за период 1848—1860; друга књига, Љубљана 1956, за период 1860—1868; трећа књига, Љубљана 1958, за период 1868—1881, итд. До сада је изашло свих пет књига, као и опсежно дело са допунским коментарима к петој књизи: D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, Politično-zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja slovenske kulturno-politične in slovstvene zgodovine 1848—1895, Ljubljana, 1966.

жану борбу устаника. Уз помоћ црногорских снага, херцеговачки устаници су појачали оружане акције против турских снага, крајем 1852. као и током 1853. док је трајао црногорско-турски рат; али након престанка црногорско-турских непријатељстава, устанак је почео јењавати, но није се сасвим угасио, јер су мање оружане устаничке акције настављене и следећих година.⁴ Књаз Данило је био начисто са тим да је неминован рат његове земље против Турске због активне помоћи Црне Горе устаницима у Херцеговини и систематске активности Порте на подстицању побуне брдских племена, која су била у саставу Црне Горе, против званичног Цетиња. Да би одвратио пажњу Турака од предузетог оружаног похода против Пипера, новембра 1852, књаз Данило је претходно упутио мали одред црногорских војника, који је изненада напао на град Жабљак и заузео га, ноћу 23/24. новембра, али је доцније, сходно савету руске владе, наредио да овај град буде евакуисан од црногорских снага, што је учињено крајем 1852, пошто је од 22. до 25. децембра разрушен. То је још више погоршало ионако напете црногорско-турске односе. Наравно, сви ти подухвати књаз Данила били су срачунати на остварење његовог основног циља: међународно-правно признање Црне Горе као суверене државе и проширење њених граница. Уверена у то да Црна Гора подстиче и свесрдно помаже устанак у Херцеговини, Порта се крајем 1852 одлучила на рат, чврсто решена да војнички покори Црногорце и поврати мир у Херцеговини. Наређење за напад на Црну Гору примио је од своје владе босански беглербег и командант трупа у Босни и Херцеговини, Омер-паша Јатас, 26. децембра 1852. и планирао да овлада Црном Гором концентричним нападајима, који ће довести до спајања његових главних снага у рејону Спужа, у долини Зете, дејствујући од Никшића и Требиња и са правца Подгорице, а потом наступати ка главном граду Црне Горе. У циљу извршења овог подухвата, турске трупе, укупне јачине око 25.000 добро опремљених и обучених војника, концентрисане су у рејонима: Подгорице, Спужа и Скадра око 8.000 под командом Мустафа-паше и Осман-паше; Никшића око 11.000 под командом Реиз Исмаил-паше; Требиња и Билеће око 3.000 под командом Дервиш-паше; и Бара око 3.000 под командом Селим-бега. Црна Гора, мобилисавши све способне мушкарце од 13 до 80 година старости, супротставила се агресору са око 9.000 бораца наоружаних застарелим кремењачама без довољно муниције, а што се тиче снабдевања потребама за живот црногорске војске — о томе се искључиво бринуо народ. За затварање праваца надирања непријатеља, црногорске снаге су груписане по племенима: на Грахову војвода Јаков Даковић са Граховљанима и херцеговачким добровољцима; према Никшићу војводе Мирко

⁴ Опширније о устанку у Херцеговини и заједничким устаничко-црногорским борбеним дејствима против турских снага, 1852—1853, в.: В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852—1862*, Српска краљевска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. XLV, Друштвени и историјски списи, књ. 17, Београд 1923, стр. 7—10, 13, 23—26.

Петровић и Новица Церовић са Пјешивцима, Жупљанима, делом Бјелопавлића и херцеговачким добровољцима; у Бјелопавлићима Бјелопавлићи, а касније Кучи, Пипери, Морачани и Ровчани; према Подгорици, у рејону Круса, Љешњани; према Жабљаку Цеклићани, док су у Црмници били распоређени Црмничани и Ријечани. У позадини турске војске водило је герилску борбу око 500 црногорских бораца. Стратегијска резерва под командом књаза Данила, састављена, углавном, од Катуњана, била је распоређена на линији Комани—Загреда—Церово. Почетком 1853, главнокомандујући турских снага Омер-паша Јатас припео је у Подгорицу, те одатле руководио операцијама. Иако далеко инфериорније по броју и техничкој опремљености, црногорске снаге су пружиле непријатељу веома жилав отпор и тако му спречиле брз продор ка Цетињу, наневши му велике губитке у живој сили и знатно ослабивши његову ударну моћ. Нарочито су жестоке борбе вођене у рејону Лимлана и Бољевића, 15. јануара, у којима су учествовале и црногорске жене, какав је случај био и у рејону Мартинића од 15. до 21. јануара и код Горњег Острога од 16. до 20. јануара итд. Турске трупе, које су биле подрле до Ријеке Црнојевића, ноћним противнападима Црногораца су одбачене до Сутормана, док су непријатељске снаге које су надирале ка Планиници биле одбачене ка Никшићу од црногорских јединица под командом књаза Данила, 21. јануара. Па ипак, вишеструко надмоћније непријатељске трупе, које су надирале од Никшића и Спужа, спојиле су се крајем јануара у долини Зете. Након тога, непријатељ је направио понтонски мост код Главице (близу данашњег Даниловграда), преко кога су прешли предњи делови Осман-пашиних башибозучких снага, 3. фебруара. Но, услед исцрљености, претрпљених великих губитака у живој сили и војној спреми инвазионих трупа, све јачег и организованијег отпора црногорске војске и великог снега, непријатељ је остао на достигнућим линијама. У међувремену је уследила интервенција Аустрије, која је тада с Турском била у затегнутим односима због примања мађарских емиграната и учествовања извесног броја ових у Омер-пашиним трупама, у Цариграду у корист Црне Горе, којој се придружила и Русија, те је Порта наредила обустављање даљих операција, па је 24. фебруара 1853. отпочела турска војска евакуисати ратом опустошену територију Црне Горе.⁵

⁵ Опширније о овом рату, с обзиром на његов војнополитички аспект, в.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 13—23; Др В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Српска краљ. академија наука и уметности, Посебна издања, књ. XLIX, Друштвени и историјски списи, књ. 19, Београд 1924, стр. 65—93; Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, Ступање на престо и прва година владе*, „Записи“, V, 1931, књ. VIII, св. 5, Цетиње 1931, стр. 257—267; Исти, *Књаз Данило Петровић Његош, Друга година владе (1853)*, „Записи“, V, 1931, књ. IX, св. 1, Цетиње 1931, стр. 1—12; М. М. Мијушковић, *Из Омер-пашине војне на Прну Гору 1852—3. године*, Ратник, XLIX, 1933, св. 9, Београд, 1933, стр. 75—84; Д. Д. Вуксан, *Браниониц манастира Острога 1852/3 године*, „Записи“, VIII, 1935, књ. XIV, св. 9, Цетиње 1935, стр. 129—140; Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, Београд, 1955, стр. 317—322.

Словенци су о догађајима који се односе на црногорско-турски рат 1852—1853. године, као и о устанку у Херцеговини, били, како мислимо, са закашњењем и недовољно обавештени. До тога је дошло отуда што су у то време на словеначком излазиле као једини и водећи политички лист »Novice«,⁶ које су у вези с тим догађајима објављивале кратка саопштења, каткада и са запаженијим коментарима прожетим искреном наклоњеношћу према Црној Гори. Због тога је овај лист црпао вести из словенских, првенствено црногорских извора, и саопштавао их својим многобројним читаоцима. Додуше, у то време на словеначком језику излазио је и лист »Zgodnja Danica«,⁷ који о догађајима везаним за црногорско-турски рат 1852—1853 уопште није ништа објавио. Но, у то време је излазио као једини дневни лист у Крањској »Laibacher Zeitung«.⁸ За разлику од »Novica«, овај немачки дневник објављивао је, готово свакодневно, поред кратких саопштења из турских и црногорских извора са црногорско-турског ратишта без запаженијих коментара, каткада, и подуже написе са оценом догађаја, стриктно се придржавајући става бечке владе према њима. Према томе, околност сиромаштва вести у »Novicama« о догађајима који се односе на овај црногорско-турски рат и устанак у Херцеговини под вођством Луке Вукаловића налаже нам да користимо и податке из наведеног немачког листа, јер су га Словенци у то време, свакако, читали, будући да нису имали дневник на своме језику.

Судећи по садржају објављених кратких саопштења у »Novicama« о догађајима који су претходили црногорско-турском рату 1852—1853, као и самим ратним збивањима на тлу Црне Горе, могло би се закључити да је код Словенаца владало не само велико занимање за црногорско-турске конфликтне односе већ, такође, била је присутна и искрена симпатија према Црногорцима, као и жеља да у рату извојују победу, добију приз-

⁶ Излазиле су у Љубљани једанпут недељно од 1843. до 1902, изузимајући период 1852—1857, када су излазиле двапут недељно, као орган словеначких конзервативаца, посвећујући знатно већи део свог простора привредним питањима, док су догађаји из политичке сфере дошли у други план због исувише скученог простора (уп.: Dr. J. Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi, Bibliografski pregled od 1797—1936, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, Ljubljana, 1937, str. 5; S. Mihelič, Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«, Slavistična revija I, Ljubljana, 1948, стр. 27—58).

⁷ Клерикално усмерени словеначки верски лист. Излазио у Љубљани од 1848. до 1906. под називом »Zgodnja Danica« до 1902, а надаље као »Danica«. До 1852. излазио једанпут недељно, а од тада па до 1862. сваког другог четвртка, док је даље до 1868. излазио 1, 10, и 20. у месецу, а потом до краја излажења сваког петка (Др Ј. Шлебингер, оп. cit., стр. 6).

⁸ Овај лист је излазио у Љубљани од 1778. до 1918, и то као недељни лист до педесетих година прошлог века, а од тада па до краја излажења сваког дана сем недеље. За све време излажења, лист је педантно заступао политичку линију бечке владе и, углавном, био антијугословенски оријентисан (уп.: Časnikarstvo in naši časniki, »Slovenski Narod« 284, 12. XII 1883; Dr. F. Vatovec, Slovenski časnik 1557—1843, Maribor, 1961, passim, стр. 46, 54, 58—59, 79, 90, 98, 102—106, 139, 143, 150—152, 154, 157, 225—226, 238, 245).

нађе (од великих сила) свог државног суверенитета, прошире своје границе и помогну другим југословенским народима да збаце турски јарам. Но, потребно је истаћи да у овом словеначком листу уопште нема никаквих података који се односе на уставничка дејства у Херцеговини, 1852—1853. године. Међутим, што се тиче Црне Горе и догађаја чији је у то време она била главни актер, »Novice« су о њима, углавном, упознале своје читаоце. Наиме, овај лист је, у рубрикама »Novičar iz mnogih krajev« и »Novičar iz slovenskih krajev«, објављивао кратка и, већином, веродостојна саопштења, посредством којих су се Словенци, истина са извесним закашњењем, упознавали са догађајима који тангирају Црну Гору. Тако је, на пример, овај лист, у броју од 12. новембра 1851, кратко саопштио да је 19/31. октобра на Цетињу умро црногорски владика Петар II Петровић Његош.⁹ Седам дана доцније, у овом листу је наведена кратка биографија Владике Рада, уз констатацију да је „славни црногорски владика Петар II Петровић Његош веома заслужан за словенску књижевност“, а у наредном броју »Novica« наведено је да је од преминулог владике одређени наследник, Данило Петровић,¹⁰ који је боравио у Бечу, отпутовао у Црну Гору да се припреми за преузимање владичанског престола, а потом је у бројевима од 3, 10. и 17. децембра, у доста дугом чланку, састављеном из три дела, под насловом »Pogled v Černogogo«, популарно презентирају историјски развој црногорског народа од VII века па до најновијег времена, са освртом не само на политичке већ и на економске прилике у овој земљи.¹¹ Коначно, у броју од 14. јануара 1852, »Novice« су објавиле чланак посвећен Владици Раду под насловом »Peter Petrovič II Njeguš, vladika černogorski«. Тамо је у кратким потезима констатовано ово: да је „славни црногорски владика“ говорио француски, италијански и немачки; да је умро у 38. години живота од болести „од које је раније дуго боловао“; да је на повратку из Беча за Цетиње преноћио у Љубљани, где је читао »Novice« и, како подвлачи редакција листа, однео их са собом. Уз чланак је објављен и портрет Владике Рада и наведено да „смрт славног родољуба жали не само Црна Гора, већ и цео словенски свет“.¹² Дакле, из наведеног се може закључити да су Словенци позна-

⁹ О томе тамо пише ово: »Važna novica je prišla te dni iz Cetinj, da je vladika černogorski 31. oktobra umerl« (»Novice« 46, 12. XI 1851, стр. 235).

¹⁰ Што је тачно. Наиме, у свом тестаменту, сачињеном на Прчању 20. маја 1850, Његош је за свог наследника одредио Данила Станкова Петровића, о чему се у Црној Гори знало пре појаве овог документа (Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 295).

¹¹ Уп.: »Novice« 47, 48, 49, 50, 51, од 19, 26. XI, 3, 10. и 17. XII 1851, стр. 240, 245, 248, 254—255, 258—259.

¹² Дословно, као најважније о Његошу, у наведеном чланку, пише ово: »Umerl je 31. oktobra 1851 v 38. letu svoje starosti v svojim stolnim mestu v Cetinji, ko je že dolgo poprej bolehal (malo tednov pred smertjo je vladika, potovaje iz Dunaja domú, v Ljubljani čez noč ostal, in da je imel zvečer kaj brati, je prosil za »Novice«, ktere je seboj v Cetinje vzel. Vred.). Smrt slavnega rodoljuba obažluje ne le Černogora, temuč ves slovenski svet. Lahka mu zemlja bila« (»Novice« 4, 14. I 1852, стр. 14—15).

вали Владику Рада и високо ценили његове огромне заслуге, нарочито на пољу књижевног стваралаштва, те су искрено саосећали у болу црногорског народа због ненадокнадивог губитка насталог Његошевом прераном смрћу.

Што се тиче црногорско-турских односа у време промене на црногорском престолу, тј. у јануару 1852. године,¹³ као и неколико месеци доцније, словеначка јавност је, посредством »Novice«, добила релативно мало обавештења. Но, упркос томе, она је и из њих могла закључити да су ти односи веома напети. Тако је овај лист, у броју од 10 априла 1852, саопштио да Црна Гора није дозволила турским трупама да преко Брда одмарширају у Албанију, док је у броју од 22. маја наведено да су запажени све чешћи и јачи упади наоружаних Црногораца на територију Херцеговине и Албаније и њихови оружани сукоби са турском војском, због чега Омер-паша намерава напасти на Црну Гору,¹⁴ а десет дана доцније — да су ти упади престали по наређењу надлежних органа црногорске власти.¹⁵ О промени облика врховне државне управе у Црној Гори, тј. о увођењу књажевског наместо владичанског достојанства,¹⁶ овај лист је обавестио словеначку јавност објављивањем о томе кратких саопштења без запаженијих коментара. Наиме, у броју од 17. априла 1852. наведено је да се одсада црногорски владар, с обзиром да остаје мирјанин, неће именовати »vladika«, већ, вероватно, »hospodar«, док је три месеца доцније, када се књаз Данило вратио из Русије са одобрењем цара да буде световни владар, у броју од 21. јула сасвим одређено фиксирано да ће врховни државни поглавар у Црној Гори носити титулу књаза а не владике.¹⁷ Надаље је у овом листу, у бројевима од 4. и 21. августа, наведено да је руски цар одликовао књаза Данила Великим крстом Светог Станислава, а његову пратњу витешким крстом истог реда, као и то да је књаз из Русије донео велики број високих одликовања, која је поделио најугледнијим народним старешинама.¹⁸ Уверен у то да царска Русија свесрдно помаже југословенске народе у њиховој борби за еманципацију од турске владавине и да је

¹³ Када је на „скупштини главара и „виђенијих“ људи“, која је одржана у Цетињу, „Данило проглашен за господара Црне Горе“, добивши подршку Русије, децембра 1851 (Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 306).

¹⁴ Vendar bo menda turška vlada dobro preudarila, preden Omer-pašatu to dovoli, ker Cernagora stoji pod varstvom ruskega cara, katerega bi utegnil tak napad razkačati in Turčiji neprijatno pesmico zapeti« (»Novice« 41, 22. V 1852, стр. 164).

¹⁵ Уп.: »Novice« 29, 41, 44 од 10. IV, 22. V и 1. VI 1852, стр. 116, 164, 176.

¹⁶ Што је Сенат изгласао 7. марта 1853, те једну копију те своје одлуке доставио књазу Данилу у Беч, а другу руском цару (Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 307).

¹⁷ О томе тамо дословно пише ово: »Prihodnji vladar Črnogore ne bo več duhovni in svetni vladar ob enim, se tedaj tudi ne bo več 'vladika' imenoval, ampak vladni knez črnogorski« (уп.: »Novice« 31, 58 од 17. IV и 21. VII 1852, стр. 124, 232).

¹⁸ Уп.: »Novice« 62, 67 од 4. и 21. VIII 1852, стр. 248, 268.

руска влада, признавши световног владара у Црној Гори, што је, како смо рекли, и Аустрија учинила, уједно признала и њен државни суверенитет, те, наравно, преузела у том правцу и одређене међународноправне обавезе,¹⁹ овај лист се искрено залагао да Црна Гора своја настојања у том смеру и оствари. Он је својим читаоцима, у броју од 4. септембра, саопштио, да ће ускоро из Црне Горе доћи делегати у Беч да моле аустријског цара да и он, попут руског императора, призна самосталност Црне Горе.²⁰ Даље је овај тада најчитанији лист у Словенији то питање потегао и у броју од 6. октобра, где је подвучено да турска влада, ослањајући се на историјско право, које више нема никаквог значаја, инсистира на томе да Аустрија не призна самосталност Црне Горе, упркос томе што јој је руски цар то заиста заслужено право признао.²¹ У том листу је наведено и то, у броју од 1. децембра, да црногорски књаз свом снагом настоји „да што пре добије назад покрајине које су Турци од Црногораца силом одузели“, што је изводљиво с обзиром на слабљење Турске и све „неподношљивије стање хришћана под турским јармом“, а три дана доцније — да се због црногорских војних акција креће према граници Црне Горе, наводно, око 9.000 турских војника.²²

Пратећи са доста великом дозом заинтересованости догађаје у вези са црногорско-турским пограничним сукобима, који ће довести до рата, »Novice« су, у броју од 8. децембра 1852, објавиле доста дуго саопштење у вези с нападом црногорских снага

¹⁹ Што није тачно. На Париском мировном конгресу, 25. фебруара — 30. марта 1856, руски делегат је, под притиском аустријске и турске делегације изјавио да Русија према Црној Гори нема било какав однос који би улазио у сферу њених међународноправних обавеза (Д. Страњак-Ковић, Кнез Данило и питање признања сизеренства султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића-Џуце у Цариграду 11. јуна 1857, „Записи“, IV, 1930, св. 6, Цетиње, 1930, стр. 261—262).

²⁰ »Novice« 71, 4. IX 1852, стр. 284. — Није нам познато да је књаз Данило по повратку из Русије послао у Беч делегацију да издејствује од аустријског цара признање самосталности Црне Горе. Турска није признала ни преоријентацију са владичанске на књажевску титулу, а о признању независности Црне Горе није хтела ни да чује за читаво време владавине књаза Данила. Аустрија је из обзира према Русији признала титулу, али не и праву власт, па је аустријским државницима наређено, да му се пише и говори као „светлом књазу“ с атрибутом „светлост“, али никако „висост“. Иначе, књаз Данило је настојао да са далматинским гувернером Мамулом (Lazagus Freiherr von Mamula), пошто је био интиман сарадник аустријског канцелара Баха, одржава писне везе, те га је приликом своје женидбе позвао да му буде венчани кум (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 11; Ј. Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918 године, Цетиње 1948, стр. 241—242).

²¹ Дословно о томе тамо стоји ово: »Turška vlada je austrianski pisala, da naj černogorske dežele za samostojne ne spozná, opira se na zgodovinske pravice in pravi, da Črnogore nikdar ne bo za samostojne spoznala. Znajo je, da je Černogora od ruskega cesarja za samostojno spoznana bila« (»Novice« 80, 6. X 1852, стр. 320).

²² Уп.: »Novice« 96, 97 од 1. и 4. XII 1852, стр. 384, 388.

на Жабљак и заузимањем овога града, ноћу 23/24. новембра, хиперболишући сам догађај, наравно у корист Црне Горе. Наиме, тамо се наводи да су Турци из Албаније упали на територију Црне Горе. Тој многобројној турској војсци се „супротставио сам црногорски књаз са моћном армијом“, те заузео Жабљак, а такође, тобоже, и Спуж. Тамо је наведено још и то да је на великом тргу у Подгорици, тобоже, дошло до оружаног сукоба из кога су Црногорци изашли као победници, те су „у знак потврде победе над непријатељем послали на Цетиње 100 одсечених турских глава.“²³ Даље је, у наставку овог саопштења, прво, с нескривеном симпатијом према Црногорцима, констатовано да је Црна Гора држава храброг и слободољубивог словенског народа, која је признањем њене независности од руског цара још већи углед у свету задобила,²⁴ а потом су презентирани географски демографски и етнографски подаци, а такође и управна подела Црне Горе, уз нагласак да у њој има око 120.000 становника и да, „ако устреба, може дати 20.000 јунака за војску“. Поред тога, тамо је наведено да је Црна Гора подељена на осам нахија: »Kautunska, Rečka, Čerņička, Lešinska (Црмничка, Љешанска — нап. П. Л.), Beloravlička, Moračka, Piperska in Kučka.«²⁵ Турци су у рејон Жабљака упутили 3.000 војника са 8 топова под командом Осман-паше, који су тамо приспели почетком децембра, након чега је дошло до жестоких борби, чији је епилог био, како смо навели, евакуација Жабљака од црногорских снага по наређењу књаза Данила, крајем децембра 1852, те и почетак црногорско-турског рата.²⁶ О тим борбама код Жабљака и евакуацији истог од црногорских снага, »Novice« су обавестиле своје читаоце кратким саопштењима, која је овај лист објавио крајем децембра 1852. и у првој половини јануара 1853. Тамо је подвучено да су борбе биле веома жестоке и да су у њима црногорски борци испољили високу борбену свест и издржљивост, те су непријатељу нанели веће губитке него што су их сами претрпели, али су,

²³ »Novice« 98, 8. XII 1852, стр. 391. — У ствари, књаз Данило је послао само једну чету Ријечана, јачине 30 људи, са задатком да нападне град Жабљак и заузме га. Како је речено, она је изненадним ноћним препадом град заузела, јер је турска посада од свега 27 људи била посве изненађена и брзо савладана (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 14; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 65, 68—69; Ј. Јовановић, *op. cit.*, стр. 244).

²⁴ О чему тамо, дословно, пише ово: »Ker je Černogora dežela hrabrega in svobodoljubnega slovanskega naroda, poslednji čas veliko imenitnost zadobila, od kar ji je rusovski car samostojnost dogotovil« (»Novice« 98, 8. XII 1852, стр. 391).

²⁵ »Novice« 98, 8. XII 1852, стр. 391. — Ваља приметити да су наведени подаци углавном тачни, изузев оних који се односе на управну поделу Црне Горе. Како наводи Нићифор Дучић, Црна Гора је била у то време подељена на „праву Црну Гору и Брда“. Нахије у склопу „праве Црне Горе“ су наведене тачно по реду важности и величини, али су из састава Брда изостављени: Братоножићи, Васојевићи, Ровци, Ускоци и Дробњаци (Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. 3, Београд 1893, стр. 15—23).

²⁶ Опширније о заузећу Жабљака од црногорских снага, борбама у том рејону и повлачењу Црногораца из тога града, в.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 14—16.

ипак, морали напустити град Жабљак по наређењу свога књаза, који је тако поступио по савету руског цара.²⁷

У то време, када су вођене жестоке борбе код Жабљака и када су се црногорско-турски односи све више заоштравали, вршене су у журбано припреме за рат како са турске тако и са црногорске стране. Треба истаћи да су »Novice« о ратним припремама Турске обавестиле словеначку јавност у границама својих могућности, тј. онолико колико је то било најнеопходније. На основу објављеног, читаоци овог листа су могли закључити, да је црногорско-турски рат неминован због сталних пограничних сукоба, као и околности што Турска ни по коју цену неће да призна независност Црне Горе и дозволи да се она територијално прошири. Тако је у овом листу, у броју од 11. децембра, наведено да ће Porta поверити команду над трупима које ће оперисати против Црне Горе „чувеном Омер-паши“ и да турски листови називају Црногорце „најнепокорнијим подложницима“, а у броју од 1. јануара 1853. стоји да се у албанским пристаништима искрцала турска војска за напад на Црну Гору док је 15 дана доцније подвучено да јаке турске трупе из Херцеговине и Албаније маршују ка границама Црне Горе, па потом, четири дана доцније, да предстоји концентричан напад турске војске на Црну Гору и да је у том циљу Омер-паша као главни командант приспео у Скадар, одакле ће руководити операцијама.²⁸ Што се тиче припрема Црне Горе за рат, овај лист је о најнеопходнијем обавестио словеначку јавност, поставивши се стварно отворено и безрезервно на страну Црне Горе, делећи у том погледу, несумњиво, став својих многобројних читалаца. То ће, како мислимо, потврдити ниже наведено. Тако је у овом листу, у броју од 15. децембра, наведено, ослонцем на вести које је Лојдов (Lloyd) пароброд 10. децембра примио из Црне Горе, да је црногорски књаз издао наређење по коме је сваки Црногорац обавезан да брани своју отаџбину и да ће бити протеран из земље сваки онај ко се о ту свету дужност огреши, а седам дана доцније тамо је саопштено да су сви Црногорци „прожети љубављу према свом младом књазу“, јер је „његов искрени и крепки дух одушевио и младе и старе“, те су многи добар део своје имовине поклонили отаџбини, а неки и све што су имали, како би се она што боље припремила за одбрану од напада вековног непријатеља.²⁹

Како смо раније рекли, Аустрија је зазирала према Порти што је примала мађарске избеглице и што су се неки од њих налазили близу њених граница у саставу Омер-пашиних јединица, те због тога у овом рату није заступала интересе Турске већ је била наклоњена Црној Гори. Због тога је потребно да се осврнемо и на саопштења која је објавио владин орган, љуб-

²⁷ Уп.: »Novice« 103, 104, од 25. и 29. XII 1852, стр. 411, 415; 1, 2, 3, 4, 6 од 1, 4, 8, 12, и 19. I 1853, стр. 3, 7, 11, 16, 24.

²⁸ Уп.: »Novice« 99, 11. XII 1852, стр. 396; 1, 5, 6 од 1, 15. и 19. I 1853, стр. 3, 20, 24.

²⁹ Уп.: »Novice« 100, 102, од 15. и 22. XII 1852, стр. 399, 407.

љански дневник »Laibacher Zeitung«. То, свакако, треба учинити и ради тога што су ова саопштења већином пренета из других већих аустријских листова, који су о догађајима у Црној Гори били добро информисани, јер је бечка влада будно пратила збивања у близини њених граница. У броју од 24. маја 1852, у овом листу је кратко назначено да је у Црној Гори уведена титула књаза за њеног владара, а четири дана доцније наведено је одређеније, да је наследник Владике Рада, Данило Петровић, узео титулу књаза, а да ће за црногорског владика бити хиротонисано друго лице, и то не из фамилије Петровића.³⁰ Након повратка књаза Данила из Русије, објавио је лист »Laibacher Zeitung«, у броју од 9. августа, подуже саопштење, у коме је наведено да га је руски цар признао за црногорског књаза, одликовао њега и пратњу му високим руским одликовањима и дао их овећи број Данилу да их раздели „врхунским црногорским главарима“. На крају овог саопштења истакнуто је, уз пуно одобравања, да је књаз чврсто решен да у својој земљи унапреди друштвени и економски живот својих сународника. Он је контактирао са Вуком Стефановићем Караџићем у Бечу и прихватио његове сугестије да у Црној Гори у свим већим местима треба обавезно отворити школе и са стране довести учене људе, који ће радити на унапређивању културе и просвете.³¹ Дакле, у времену извођења промене владарске титуле у Црној Гори, Аустрија се углавном, коректно односила према књазу Данилу и његовим намерама да унапреди друштвене и економске прилике у својој земљи, како се види из садржаја наведених саопштења љубљанског немачког дневника, о чему је словеначка јавност, свакако, била у најнужнијој мери обавештена.

За разлику од »Novica«, у дневнику »Laibacher Zeitung«, ипак, има нешто података који се односе на устанички покрет у Херцеговини, 1852—1853. Поред тога, у том листу су објављена и саопштења, додуше малобројна, која се тичу црногорско-турских пограничних оружаних сукоба пре него што ће прерасти у отворени рат. У смислу поткрепе ове тврдње, навешћемо неколико примера. Према телеграфским саопштењима из Задра од 13. априла 1852, четири села у Херцеговини, међу којима су предњачили Зупци и Крушевица, одлучно су се супротставила наредби Омер-паше од 31. марта 1852. да предају оружје, изговарајући се да им је оно потребно како би се могли бранити од напада црногорских чета, што је у телеграму од 15. априла исто наведено, уз нагласак да је у целој Херцеговини

³⁰ Уп.: »Laibacher Zeitung« 117, 121 од 24. и 28. V 1852, стр. 501, 515.

³¹ »Laibacher Zeitung« 180, 9. VIII 1852, стр. 771. — Тачан је навод у саопштењу да је у пратњи књаза Данила био Вук Стефановић Караџић, али није довољно одређен. Вук је, заправо, боравећи у Бечу, дочекао, средином јула 1852, књаза Данила приликом његовог повратка из Петрограда и с њим отпутовао за Црну Гору, где је провео извесно време и радио на организовању школства (Г. Добрашиновић, Вук и Црна Гора, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVIII: О Црној Гори — Разни списи, Београд 1972, стр. 989—990).

ова наредба довела до великог узбуђења и устаничког врења против турске власти, нарочито у Зупцима и Крушевици, као и у другим пределима у близини црногорске границе. Посебно је наглашено да ће становници из Зубаца и Крушевице бити принуђени да побегну у Далмацију, ако турске власти и даље буду остале непопустљиве у својим захтевима да им немуслимански живаљ мора предати оружје.³² Даље је у телеграму из Задра од 18. априла подвучено да су Зупчани остали јединствени и одлучни у томе да ни под коју цену неће предати оружје, а два дана доцније из истог места је јављено да су се Зупчанима придружили становници Крушевице, а нешто доцније и становници Суторине.³³ Овај лист није мимоишао ни црногорско-турске пограничне сукобе, као ни упаде црногорских наоружаних чета на подручје Херцеговине ради подстицања на устанак потлачене раје. Тако је »Laibacher Zeitung« објавила телеграм из Задра од 6. маја, у коме је наведено да је у гатачком кадилаку у хришћанским насељима опљачкано 900 оваца, 90 коња и волова, а у Никшићу један Муслиман чобанин посечен и 200 коза запленијено. Даље је тамо наведено и то да у Херцеговини крстари 50—60 наоружаних хајдучких дружина³⁴, а у телеграму из Котора од 14. маја јављено је да је граховски војвода отпутовао за Цетиње да обавести надлежне о томе да, наводно, предстоји офанзива турске војске против Црне Горе, и то у најскорије време, док у телеграму из Задра од 18. маја пише да се настављају упади црногорских чета у Херцеговину и да је 10. маја на Грахову дошло до споразума између неколицине угледних црногорских главара и племенских старешина Бањана и, наводно, Корјенића о заједничким акцијама против турских оружаних

³² Уп.: Laibacher Zeitung« 88, 89, 92 од 19, 20. и 23. IV 1852, стр. 377, 381, 392. — О одлучном супротстављању наредби о предаји оружја турским властима немуслиманског становништва у југоисточном делу Херцеговине, у овом листу, у броју од 23. априла, у подрубрици »Oestereich«, поред осталог, стоји следеће: »Auch die in der Herzegowina länge der montenegrinischen Grenze wohnenden Christen weigern sich, die Waffen abzugeben, da sie derselben bedürfen, um Leben und Eigenthum gegen die räuberischen Montenegriner zu sichern. Die in der Kraina, in der Herzegowina, in Bosnien zerstreuten, kaum 10.000 Mann starken Truppen Omer Pascha's, die nur mit Hilfe der Christen die türkischen Insurgenten zu bemeistern vermochten, vermögen ihnen durchaus keinen Schutz zu gewähren. Auch die Bewohner der nächts der dalmatinischen Grenze liegenden Dörfer Zubzi und Kruscevizze wollen die Waffen nicht abgeben und beabsichtigen, falls man sie gewaltsam dazu zwingen wollte, sich auf dalmatinisches Gebiet zurückzuziehen.« (»Laibacher Zeitung« 92, 23. IV 1852, стр. 392).

³³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 93, 94, 99, 103 од 24, 26. IV, 1. и 6. V 1852, стр. 397, 403, 423, 438.

³⁴ О томе је тамо, у рубрици »Neues und Neuestes«, односно у подрубрици »Telegraphische Depeschen«, дословно наведено следеће: »Die alte Fehde zwischen den Montenegrinern und den Türken ist neuerdings ausgebrochen. In Kadiluk Gatzko wurden 900 Schafe, 90 Pferde und Ochsen, meist christlichen Bewohnern angehörend, entführt. In Nicksich ward ein mochedanischer Hirte enthauptet, ausserdem wurden zweihundert Ziegen geräubt. Zahlreiche bewaffnete Räuberbanden man versichert, es gebe deren 50—60 durchstreifen die Herzegowina. Die österr. Grenze ist vollkommen ruhig« (»Laibacher Zeitung« 107, 11. V 1852, стр. 457).

снага. Тамо је наведено и то да је у Мостару приспело као појачање Омер-пашиним снагама око 1600 војника пешака због немира у Херцеговини и упада црногорских чета у ту покрајину, што је наведено и у телеграму из Задра од 25. маја.³⁵ Таквих кратких саопштења у овом листу има још, али су исувише уопштеног садржаја, због чега их нећемо наводити, пошто би то било заиста сувишно. Међутим, сматрамо да је потребно навести оцену тих догађаја од органа Покрајинске владе за Крањску. Наиме, овај лист је објавио, у броју од 20. децембра 1852, подужи напис „Хришћани у Турској“. У том саставу, који, како се из текста види, представља извештај специјалног дописника овог листа који је о догађајима у Херцеговини добро информисан, прво је наведено да је Европа је оправданим разлогом забринута положајем хришћана у Турској, а посебно у Босни и Херцеговини. Надаље је тамо, као најважније, истакнуто да чести упади наоружаних црногорских чета на територију Херцеговине и устанички покрет у овој турској покрајини оправдано дубоко забрињавају надлежне органе турске власти. Из досадашњих тамошњих збивања, како истиче непознати аутор овог извештаја, може се недвојбено констатовати да Црна Гора са својом скоро непрекидном борбом против Турске и свесрдним подупирањем устаничког покрета у Херцеговини задобија код угњетене раје све више пуно поверење и неподељене симпатије. Осим тога, такав став Црне Горе представља веома значајан фактор, који сваким даном повећава њен ауторитет у очима поробљеног херцеговачког народа и јача код њега борбену готовост и спремност да се уз њену помоћ са оружјем у руци бори за своје национално и социјално ослобођење. Томе, у првом реду, како је тамо с посебним нагласком наведено, уз неопходно потребно образложење, па и навођење неколико примера, знатно доприносе све окрутније мере које предузимају према обесправљеној раји органи турске власти. Коначно, у смислу закључка, анонимни аутор је констатовао да ће, уколико турске власти наставе са примењивањем нечувених окрутних и, уопште, нехуманих мера немуслиманском становништву, највероватније доћи у Херцеговини до оружаног антитурског устанка широких размера уз свесрдну помоћ Црне Горе. За такав оружани устанак несавјесних последица, свакако ће пасти одговорност на органе турских власти, наглашено је на крају овог важног извештаја.³⁶ О војној ак-

³⁵ Уп.: »Laibacher Zeitung« 107, 117, 121, 123, 126 од 11, 24, 28. V, 1. и 4. VI 1852, стр. 457, 501, 515—516, 525, 537.

³⁶ Тај важан, закључни део написа »Die Christen in der Türkei«, који је објављен у рубрици »Nichtamtlicher Theil«, гласи: »Unser Berichtstatter fügt hinzu, dass, wenn rücksichtslosem und qualenden, willkürlichen und grausamen Verfahren nicht bald Einhalt geschieht, allerdings der tief gereizte Unwille des Volkes sich in einem Aufstande Luft machen dürfte. Zusammengreifend mit den Operationen der Montenegriner, könnte dieser Aufstand leicht eine ausserordentliche gefährliche Ausdehnung gewinnen. Dann aber liele die Verantwortung für die so entstandene Gefahr und Verwicklung nicht auf die Häupter der gedrückten Bevölkerung, sonder auf die türkischen Behörden, welche so oft die einfachsten Grundsätze der Gerechtig-

цији књаза Данила против Пипера »Novice« уопште нису обавестиле словеначку јавност, намерно то учинивши да се не би у очима словеначког народа крњио углед црногорског књаза. Међутим, »Laibacher Zeitung« није мимоишла овај немио догађај. Наиме, овај лист није о томе обавестио читаоце посебним саопштењима одмах после догађаја везаних за ту књажеву војну експедицију против Пипера, већ је о томе саопштио укратко и недовољно одређено, без ознаке датума и појединости, у склопу других вести, у доста дугом извештају с насловом „Догађаји у Црној Гори“, у броју од 30. децембра 1852. Тамо је наведено да је у Пиперима пре неколико година један угледан главар био увређен од црногорског владара, па је пребегао у Турску. С њим се у најновије време солидарисало више фамилија, те су уз помоћ турских власти подстакли Пипере на побуну против званичног Цетиња. То је дало повода књазу Данилу да са 2000 Црногораца поседне Пиперску нахију и побуну угуши.³⁷ Ваља напоменути и то да је у склопу саопштења о неминовности скорог црногорско-турског оружаног сукоба, заснованог на вестима добијеним из црногорског извора 12. децембра, а објављеног у броју од 3. јануара 1853. овог листа, кратко наведено да су се Пипери покорили црногорском књазу и да, заправо, у Пиперској нахији није ни било озбиљне побуне.³⁸ Крајем 1852. и почетком 1853. овај љубљански немачки дневник је, посредством неколико објављених саопштења, обавестио своје читаоце, додуше са извесним закашњењем, о заузећу Жабљака од црногорских снага ноћним препадом, при доласку турских и црногорских појачања и оштрим борбама током децембра у рејону овог града и његовој евакуацији од црногорских јединица по сугестији руског цара.³⁹ Како смо већ напоменули, догађаји код Жабљака и свакодневни црногорско-турски гранични сукоби пресудно су утицали на Порту да крајем децембра 1852. донесе одлуку о оружаном нападу на Црну Гору и изда налог Омер-паши да отпоч-

keit, Billigkeit und Humanität theils aus Sorglosigkeit, theils aus schwer ausrottbarem Glaubenhass, immer jedoch im Gegensatze zu den wenigstens wohlmeinenden Intentionen der grossherrlichen Regierung ausser Augen setzen« (»Leibacher Zeitung« 291, 20. XII 1852, стр. 1245).

³⁷ »Laibacher Zeitung« 299, 30. XII 1852, стр. 1278. — До побуне је дошло због тежње Пипера да очувају самоуправност племена и слободног куповања робе на турском тржишту, противљења плаћању пореза Цетињу, неслагања са књажевом одлуком о удаљавању са политичке сцене великог броја виђенијих народних старешина на челу са Радованом Пипером и противљења избору Данила Петровића за књаза Црне Горе. То је довело до оружане интервенције књаза Данила са око 1000 Катунџана, 21—24. новембра 1852, када је по наређењу књаза стрељано 14 Пипера, након чега се Пиперска нахија без отпора покорила, јер јој Турци нису могли притећи у помоћ, будући да је готово синхронизовано уследила и црногорска оружана акција против турске посаде у Жабљаку, а потом борбе у рејону тога града током децембра (уп.: Ј. Јовановић, *op. cit.*, стр. 242—245; Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 391—393).

³⁸ »Laibacher Zeitung« 1, 3. I 1853, стр. 1.

³⁹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 281, 285, 287, 291, 299 од 7, 13, 15, 20. и 30. XII 1852, стр. 1202, 1220, 1227, 1245, 1279; 1, 2, 6, 14 од 3, 4, 6. и 19. I 1853, стр. 1, 5, 23, 35.

не са операцијама. »Laibacher Zeitung« је, крајем 1852. и почетком 1853, како из турских тако и из црногорских извора, објавила низ саопштења о обостраним ратним припремама. Као најважније, тамо је наведено: да је Омер-паша примио наређење од своје владе за оружани напад на Црну Гору; да је у Црној Гори књаз Данило наредио тоталну мобилизацију целокупног људства способног за борбу,⁴⁰ упутивши у том смислу народу неколико прокламација; да је црногорски народ одлучио да до последњег човека брани своју земљу од нападача; да се устаничке акције у побуњеним племенима уз црногорску границу (Зупцима, Крушевици, Бањанима, Грахову, Пиви итд.) настављају и да је Порта у меморандуму упућеном великим силама истакла да је све интензивнија помоћ Цетиња херцеговачком устаничком покрету главни разлог Омер-пашиног војног похода против Црне Горе; да Турска гомила на границама Црне Горе трупе јачине преко 20.000 војника; да је Омер-паша одлучио да са вишеструко надмоћнијим снагама изврши концентричан напад на Црну Гору, те је окупира и у њој успостави ауторитет турске власти.⁴¹ Орган Покрајинске владе за Крањску настојао је да својим читаоцима презентира не само кратка саопштења без коментара са црногорско-турског попришта пограничних оружаних сукоба и обостраних припрема за рат, како је најчешће и чинио, већ и да их, колико-толико, упозна и са начином ратовања црногорске народне војске и изгледима у њеној неминовној ратној конфронтацији са вишеструко надмоћнијом турском војном силом. Такву сврху, свакако, има већ наведени подужи напис „Догађаји у Црној Гори“, објављен у »Laibacher Zeitung«, у броју од 30. децембра 1852. Тамо је непознати аутор прво истакао да последњи догађаји у вези са црногорско-турским оштрим оружаним пограничним сукобима, који су побудили пажњу светске јавности, очигледно сами по себи намећу питање: како је то могуће да један мали планински народ, какав је црногорски, није кроз више векова покорен од моћне Турске Царевине, упркос томе што јој својим перманентним упадима на њену територију наноси огромне штете и што је готово са свих страна уклијештен земљиштем те моћне државе. На ово питање одговара сам аутор, и то кратко и језгровито. Наиме, он категорички тврди да су Црногорци успели да очувају своју слободу и независност благодаревши искључиво конфигурацији свог земљишта, које је карстно и претежно средњопланинско са израженом испресецаношћу, слабом комуникативношћу и веома честим неповољним атмосферским приликама, што отежава кретање непријатељске живе силе и употребу борбене технике. Добро познајући и спретно користећи предности које им је пружа

⁴⁰ Њој су били дужни да се одазову и наоружани дођу на зборно место сви мушкарци од 13 до 80 година старости (Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 318).

⁴¹ Уп.: »Laibacher Zeitnug« 287, 288, 294, 298, 299 од 15, 16, 23, 29. и 30. XII 1852, стр. 1227, 1231, 1258, 1274, 1277; 1, 2, 4, 6, 8, 9, 12, 14, 15 од 3. 4, 7, 10, 12, 13, 17, 19. и 20. I 1853, стр. 1, 5—7, 14, 23, 31, 35, 47, 55, 59.

жало сопствено земљиште, Црногорци су успели да се одбране од надмоћнијег вековног непријатеља и тако очувају своју независност.⁴² Ваља напоменути да је непознати аутор у праву када тврди да су Црногорци знали вешто користити предности свог земљишта, да би успешно сузбијали турске нападаје. Међутим, како мислимо, најважнији фактор који је Црногорцима омогућио очување своје независности био је висока борбена свест дубоко прожета моралнополитичким јединством црногорског народа. У наставку чланка, у смислу теоретских разматрања начина ратовања црногорске народне војске, наведено је да су Црногорци већ „сишли у равницу“ и отпочели водити борбе и на маневарском, односно равничарском земљишту, чему се, наводно, један део утицајних главара у Црној Гори одлучно супротставља, инсистирајући на томе да се и даље искључиво негује типичан „планински рат“. У другом, већем делу овог чланка, аутор настоји да аргументира пробитачност позиција заговорника „планинског“, односно герилског рата као једино целисходног за црногорску народну војску, на једној, и дезавуише уверавања оних који стоје на становишту потребе преласка на позициони рат у условима које намеће равничарско земљиште, на другој страни. Као главни аргуменат оправданости своје тврдње, наглашене у том напису, непознати аутор је навео борбе у рејону Жабљака. Као најважније у вези са тим, нарочито је подвучено да су Црногорци успели вештим ноћним препадом да заузму Жабљак без много напора, сем две куле лоциране према Скадарском језеру. Међутим, у каснијим борбама, упркос ангажовања релативно јаких снага, током децембра 1852, Црногорци нису имали виднијег успеха у борбама против турских трупа у рејону Жабљака, првенствено из разлога што су прихватили дуготрајну и исцрпљујућу борбу на равничастом земљишту, те тако били лишени могућности да вештим маневрима избегавају ударе надмоћнијих снага непријатеља и користе повољне земљишне објекте за предузимање изненадних напада од одлучујућег значаја за исход борбених дејстава у целини.⁴³ И дописник „Србских Новина“, који је у то време боравио „у Приморју“, доставио је извештај својој редакцији 24. децембра 1852 (5. јануара 1853), који је орган српске владе објавио као уводник под насловом „Данашње ствари црногорске“, у броју од 15/27. јануара 1853.

⁴² О томе је тамо наведено дословно ово: »Die Vorgänge in Montenegro haben in letzter Zeit grosse Aufmerksamkeit erregt, und er dürfte denselben mitunter eine grosse Bedeutung beigelegt werden, als einen ihrer eigentlichen Beschaffenheit nach Zukommen dürfte. Denn wenn auch die Zustände im türkischen Staate in Betreff ihrer Regelmässigkeit, Festigkeit und inneren Stärke Manches zu wünschen übrig lassen, so lässt sich doch unmöglich annehmen, dass ein kleines, von allen Seiten eng umschlossenes Gebirgsvolk der Regierung eines grossen, einst so gefürchteten Reiches, Schwierigkeiten und Gefahren ernster Art über die Gränzen seines Gebietes hinaus zu bereiten im Stande sein sollte, wenn schon nicht in Abrede gestellt werden kann, dass die dortigen Terrainschindernisse die Besiegung und Unterwerfung der Montenegriner auf ihrem einigen Boden ausserordentlich erschweren« (»Laibacher Zeitung« 299, 30. XII 1852, стр. 1277).

⁴³ »Laibacher Zeitung« 299, 30. XII 1852, стр. 1277.

Овај дописник на почетку свог саопштења истиче да у ондашњим новинама нема веродостојних извештаја о томе како се „заметнула и како је управо текла“ веома оштра „кавга“ између Црногораца и Турака у рејону Жабљака. Претендујући на то да о томе обавести свој лист презентирањем података који одговарају у свему стварности, непознати дописник у уводном делу свог извештаја каже: „Поуздати се можете да ћу вам истину причати за кое вам се емчим“. Након навођења веродостојних појединости, које се односе на војну казнену експедицију предузету од књаза Данила против Пипера, освајање Жабљака од Црногораца и борбе које су вођене током децембра 1852. у рејону овог града између црногорских и турских оружаних снага, непознати аутор овог извештаја о највећој и одлучујућој борби која је вођена у рејону Жабљака, 29. новембра (11. децембра 1852, дословно пише ово: „Књаз је за ово време све једнако храбрио своју војску, али војска не имајући уредну храну, и видећи да мучно може доскочити Турцима, повиче на књаза или да се иде дома или сви јуришем да ударе на табор и на војску турску. И тако за два дана договоре се како ће и куда ће, те 29. нов. када је искочила Даница, са три стране ударе на табор и били су се крвнички док иј није освојио дим пуцњавае и магла да нису већ могли познати ни видјети ко је Турчин ко ли Црногорац. У овој живој ватри било је погибели и на једној и на другој страни. Како кажу, рањени и мртви има 140 Црногораца, између њи погинуло је 7 сами попова, још да ијм није било овога дима и магле, не би ни један из поља главе изнео. Невешти воду и глиб газити па им је била тешка невоља. Првом зором кад су на табор ударили, много је Турака мртви пало, и како пишу из Скадра, погинуло иј је до 300“.⁴⁴ Дакле, налазећи се дуже времена у непосредном борбеном додиру са непријатељем, на равничастом земљишту, иако су пред свануће извршили на њега одлучујући напад, Црногорци га ипак нису успели потпуно изненадити. То је, свакако, имало за последицу да црногорске снаге нису успеле да изврше постављени им задатак, тј. да слома непријатељску одбрану, нанесу му одсудан пораз и овладају свим објектима у рејону Жабљака. Претрпевши велике губитке у живој сили, Црногорци, „вративши се натраг који су били здрави, побјегли су једва живи дома“, како дословно стоји у поменутом, можда и, добрим делом, претенциозном извештају. Чини нам се да је овакво резонување непознатог аутора поменутог написа у »*Laibacher Zeitungu*«, као и дописника „Србских Новина“, добрим делом, оправдано, бар што се тиче црногорско-турских оружаних сукоба код Жабљака, који су били попримили особености позиционог рата. У таквим условима, црногорске снаге, осетно малобројније и технички инфериорније од турских трупа, нису могле у доста дугим и исцрпљујућим борбама извојевати одлучујућу победу, већ су после осетних губитака и разарања Жабљака, крајем децембра

⁴⁴ „Србске Новине“ 7, 15/27. I 1853, стр. 23.

1852, напустиле те положаје.⁴⁵ Но треба истаћи, што с правом подвлаче Спиридон Гопчевић и Јосеф Шен (Schön), да тактика Црногорске народне војске ни у рату против Турске 1876—1878 није се битно била изменила у односу на традиционалну. Јер, како се у том рату испојило, Црногорци су и надаље избегавали типичне офанзивне операције, па су, најчешће, веома вешто изводили задржавајућу одбрану и необично спретно вршили избор места и времена за прелазак у противнапад на већ исцрпљене непријатељске снаге, при чему су изненађење и брзина дејства играли одлучујућу улогу.⁴⁶

На овом месту, како мислимо, посебно треба истаћи да су о обостраним операцијама током двомесечног стварног трајања непријатељстава између Црне Горе и Турске »Novice«, сходно својим расположивим могућностима, обавештавале словеначку јавност, иако са знатним закашњењем. До тога је морало доћи због тога што нису имале свог специјалног дописника са црногорско-турског ратишта и због околности да је у то време овај лист излазио два пута у седмици и имао мало расположивог простора за третирање политичких и војних питања. Но, и поред свега тога, ваља приметити да је овај словеначки лист, кроз своја саопштења са црногорско-турског ратишта, заиста испољило недвосмислено велике и искрене симпатије према херојској борби црногорског народа против свог заклетог вековног непријатеља. То топло и пуно дирљивог саучесништва осећање према Црној Гори изражено је у објављеним кратким саопштењима, која су по садржају, углавном, веродостојна, у рубрикама: »Novičar iz mnogih krajev« и »Novičar iz slovanskih krajev«. Тако је, на пример, у броју од 26. јануара 1853 наведено: да се у турској војсци која оперише против Црне Горе налази прилично велики број мађарских и пољских официра емиграната на командним дужностима; да је исход рата, који је од стране Порте прокламован као борба за турску веру против хришћана, крајње неизвесан; да су Црногорци у досадашњим ратним сукобима, а нарочито последњих дана, били победници јер су успели да сузбију на свим правцима нападачеве снаге, чему су знатно допринели и ратници из племена Куча, који су донели неопозиву одлуку да се боре „на страни Црногораца“, што је у овом листу наведено и три дана доцније, с посебним нагласком да ће се Турци, без обзира на то да ли ће Црногорци своје границе проширити, „овог рата трајно сећати и из њега извући поуку у том смислу, да је већ наступило крајње време да престану са неусмиљеним

⁴⁵ В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 15—16.

⁴⁶ С. Гопчевић, *Der turco-montenegrinische Krieg, dritter Theil: Der Winterfeldzug 1877—78*, Wien, 1879, стр. 120—121; исто дело у преводу на српскохрватски: *Црногорско-турски рат 1876—1878*, Београд, 1963, стр. 399—401; J. Schön, *Montenegrinische Kriegführung und Taktik*, Nachdruck eines im »Organ der militär-wissenschaftlichen Vereine«, I Band 1898, erschienenen Aufsatzes, Wien, 1909, стр. 16, 19—22, 24—26; исто дело у преводу на српскохрватски: *Вођење рата и тактика Црногораца (1876—78)*, Београд 1926, стр. 27, 33—36, 42—43.

угњетавањем поробљених хришћана“.⁴⁷ Даље је у овом листу, у броју од 2. фебруара, наведено: да су турске трупе на Грахову, нападајући на борце граховског војводе Јакова Даковића, запалиле кулу поменутог војводе, у којој се 18 Граховљана, међу њима и војводин брат, херојски борило и у пожару смрт нашло, док се војвода спасао бекством у пећину и наставио са својом пратњом да пружа отпор турском нападачу; да су у Црмничкој нахији око 3000 Црногораца у досадашњим борбама против, наводно, 12.000 турских војника били победници,⁴⁸ а три дана доцније, словеначка јавност је обавештена о следећем: да је граховски војвода Јаков Даковић са својом породицом и 50 Граховљана од турске војске заробљен, без навођења околности под којима се то догодило;⁴⁹ да су, наводно, 27. јануара, у рејону Лимљана, напали Црногорци на турске положаје и да „резултат те битке још није познат“; да су Црногорци у досадашњим борбама испољили „славно јунаштво“;⁵⁰ да је књаз Данило у противудару на турске трупе, 21. јануара, које су 16. јануара про-

⁴⁷ Уп.: »Novice« 8, 9 од 26. и 29. I 1853, стр. 32, 36.

⁴⁸ »Ki so si 15.t.m. priseгли, da hočejo sovražnika čez mejo zapoditi ali pa vsi smert storiti v voski« (»Novice« 10, 2. II 1853, стр. 40).

⁴⁹ У ствари, Даковић се бранио од надмоћније турске војне силе прво из своје куле, а онда из пећине од 4/16. до 7/19. јануара 1853, када се са 54 Граховљанина и својом породицом „на веру“ предао команданту турских снага, Дервиш-паши. На дан 23. фебруара (7. марта) 1853, на Доловима, на путу за Мостар, „би ударен на муке и уморен“ (В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 16).

Како се види из кратког саопштења, објављеног у »Novicama«, у броју од 2. фебруара 1853, Црногорци су били обавезни помоћи Граховљанима у њиховој неравној борби против турског нападача. То с разлога што је Грахово од велике стратегијске важности за Црну Гору. Наиме, ако би турске трупе биле тамо сузбијене, онда би Турска изгубила рат, а и хришћанске покрајине, првенствено Херцеговину, те би мит о непобедивости Омер-паше ишчезао. На то су Словенци били упозорени следећом занимљивом констатацијом: »Na Grahovi je Černogorcec in Grahovljanom veliko ležeče, zato bo pomagala tudi, če bo treba, nahija Katunska, in če vojska za Černogorce le koliko po sreči izide, bojo odpadle Turčiji vse kristiansko-slovanske okrajne; če se pa to zgodi, bo zvezda Omer-pašata v Črnogori obledela in njegove slave mit se razbil na skalah črnogorskih« (»Novice« 10, 2. II 1853, стр. 40).

Како пише Вук Поповић у писму Вуку Караџићу упућеном из Котора, 6/18. фебруара 1853, војвода Јаков Даковић је благовремено обавестио књаза Данила о предстојећем нападу турске војске на Грахово. Књаз му је одговорио да је наредио цуцком сердару Андрији Перовићу да му „с Цуцама поможе“. Осим тога, и без књажевог наређења, Андрија је Јакову, као стари пријатељ, обећао неизоставно пружити помоћ у наоружаном људству за случај турске опасности. Међутим, као огорчени противник књаза Данила, сердар Андрија уопште није ништа предузео да пружи Граховљанима толико потребну помоћ, те је војвода Јаков, остављен на педилу, био приморан да се непријатељу преда и буде од њега, после тешког злостављања, усмрћен (В. Поповић, *Которска писма*, Београд 1964, стр. 82—83).

⁵⁰ »Ktero se prepeva v starih narodskih pesmih Sebov; tako se pripoveduje od nekega Limliančana, ktermo so Turki hišo požgali, da je turškega vojaka ubil, njegovo oblačilo oblekel in med Turke se podal, kjer se je tako junaško ž njimi bojeval, da je troje Turkom odrezanih glav domu pribasal« (»Novice« 11, 5. II 1853, стр. 44).

дрле преко Планинице и потом заузеле и спалиле манастир Доњи Острог, ове потиснуо преко планине Повије ка Никшићу, па је на тај начин заустављено надирање турске војске, која већ готово двадесет дана није успела да изврши ни на једном од својих нападних праваца успешан продор нити, пак, да извојује значајнију победу.⁵¹ Даље је, у броју од 9. фебруара, наведено, да је Омер-паша из Мартинића, 9/21. јануара 1853. упутио прокламацију, позивајући Црногорце да се врате под „заштиту“ султана, до 19/31 јануара, али је тај „пријазан позив“, како је тамо дословно речено, наишао на одлучно одбијање од црногорског народа и појачану борбену готовост са његове стране да истраје у неравној борби против свог вековног непријатеља,⁵² а три дана доцније наведено је да је турска војска, наводно, јачине 50.000 војника, задњих дана јануара остала на својим старим положајима јер им црногорске снаге пружају веома жесток отпор, наневши им тешке губитке у живој сили: „досада је погинуло 1200 Турака, а Црногораца само 40“, а затим је, у броју од 19. фебруара, наведено да је Омер-паша веома љут што му се Бјелопавлићи нису хтели потчинити сходно таквом позиву у ње-

⁵¹ Уп.: »Novice« 10, 11 од 2. и 5. II 1853, стр. 40, 43—44. — Део саопштења, у коме се нарочито истиче успешно дејство црногорске војске под командом књаза Данила, из кога је резултирало потискивање турских трупа из рејона Планинице и сузбијање истих ка Никшићу, када је, тобоже, заробљен командант непријатељских снага на том правцу Реиз Исмаил-паша, гласи: »Zadnjikrat smo naznanili, da je turška armada pod poveljstvom Reis-pašata 16. januarja čez goro Planinico šla in samostan v Ostrogu, kjer so bili 3 minih sožgala. Knez Danilo je potem z junaško množico čez njo planil in vnela se je strašna bitva; Černogorci so premagali; en tabor (bataillon) se pokončali, ostalo kardelo pa v beg zapodili. Turki, vsi omamljeni, so se vmaknuli do Povie, ne deleč od meje hercegovinske; sliši se, pa gotovo še ni, da so Černogorci Reis-pašata vjeli. Iz tega se vidi, da so Černogorci dosihmal srečni. Omer-paša, ki se je bahal Černogoro v 6 tednih podjarmiti, je mogel bežati sili junaških gorjancov na Berdi, in 20 dni je preteklo, odkar ni ne ene stopnje naprej prišel, kakor je iz začetka bil; njegovo poglavno šotorišče je sedaj v Spužu« (»Novice« 11, 5. II 1853, стр. 43).

Како се из цитираног текста види, словеначка јавност је била обавештена о значајном успеху црногорске војске везаном за потискивање непријатеља ка Никшићу, 21. јануара, али не у потребној мери, јер је изостало обавештење о херојској одбрани малобројне посаде на челу са војводама Мирком Петровићем и Новицом Церовићем Жупског манастира, 14/15. јануара, и манастира Горњег Острога, 16—20. јануара 1853, што је имало, готово, пресудну улогу у спречавању брзог продора Реиз Исмаил-пашиних трупа низ долину Зете и омогућило прикупљање стратегијске резерве под командом књаза Данила и њен одлучан противудар, који је довео до одбијања ове непријатељске групације ка Никшићу (опширније о напред наведеном, в.: М. М. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 78—84); Д. Д. Вуксан, *Браниоци манастира Острога 1852/3 године...*, стр. 132—140).

⁵² Што је тачно. У Државном архиву у Цетињу чува се пет посве идентичних Омер-пашиних прокламација, које је сераскер лично потписао и слао нахијским старешинама у Црној Гори. Како се види из одговора старешина Ријечке и Љешанске нахије, Омер-пашина прокламација је имала сасвим супротан ефекат од жељеног, јер је црногорски народ, суочен са смртном опасношћу, све више збијао редове и појачавао своју решеност да истраје у борби за очување независности своје отаџбине (Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853) ..., стр. 5, нап. 1).

говом „срдитом прогласу“,⁵³ већ су чврсто одлучили да се боре бескомпромисно против давнашњег непријатеља, чији су редови знатно проређени, а борбена готовост се испољава у знаку убрзаног опадања због осетних губитака у борбама, повећане оскудице у основним средствима за живот и појаве разних болести.⁵⁴ Колико је овај лист гајио симпатије према Црној Гори због њеног праведног рата који је водила против Турске сведочи и податак да је у њему, у броју од 16. фебруара, објављено кратко али језгровито саопштење о зверском поступању турских војника према заробљеним Граховљанима,⁵⁵ а затим и упозорење да не треба веровати вестима, објављеним у неким официозним листовима, да је Омер-паша успео да сагради понтонски мост преко Мораче и да је, након тога, „продро на територију Црне Горе“.⁵⁶

⁵³ Уз пуно одобравање све веће одлучности црногорског народа за борбу против турског завојевача од стране овог словеначког листа и нагласак следећег: »Cernogorci z ozirom na svoje požgane oltare, umorjene otroke in starčke in posiljene žene se hočejo bojevati kot levi in raji vsi popadati kot živi v pest turškega mušira priti, ki jim je zažugal, vse pokopčati« (»Novice« 15, 19. II 1853, стр. 60).

Како стоји у „Србским Новинама“, у броју од 14/26. фебруара 1853, Омер-паша је, након спајања Реиз Исмаил-пашиних са Осман-пашиним трупима у долини Зете, упутио 20. јануара (1. фебруара) две прокламације Бјелопавлићима, у којима се подвлачи да ће ускоро турска војска неминовно прегазити Црну Гору, те од Бјелопавлића захтева да му се безусловно покоре. Међутим, Душан Вуксан наводи да је Бјелопавлићима упућен од сераскера само један проглас и цитира најважнији његов део (уп.: „Србске Новине“ 20, 14/26. II 1853, стр. 71; Д. Д. Вуксан, Књаз Данило Петровић Његош, Друга година владе (1853)..., стр. 5—6).

⁵⁴ Уп.: »Novice« 12, 13, 15 од 9, 12. и 19. II 1853, стр. 47, 52, 60.

⁵⁵ О томе дословно пише ово: »Cernogorci, ki so jih Turki v Grahovi ujeli, nek strašno terpijo v turškem taboru; z herbтом in nogami terdo skupej zvezane jih Turki dan kot živino tepejo« (»Novice« 14, 16. II 1853, стр. 56).

И „Србске Новине“ су објављивале саопштења о зверском поступку турских војника према заробљеним Граховљанима, што је имало за последицу да су од 54 заробљена преостала свега 22. О томе је писао и Вук Поповић своје пријатељу Вуку Караџићу (уп.: „Србске Новине“ 20, 28, 35 од 14/26. II, 5/17. III и 24 (5. IV) III 1853, стр. 71, 102, 135; В. Поповић, оп. cit., стр. 94—95).

⁵⁶ »Novice« 14, 14. II 1853, стр. 56. — Потребно је нагласити да је Омер-паша, по спајању Реиз Исмаил-пашиних са Осман-пашиним снагама, у прогласу Бјелопавлићима од 20. јануара (1. фебруара), како се види из текста прогласа објављеног у „Србским Новинама“, у броју од 14/26. фебруара 1853, нагласио: „Ђуприја на Зети биће још данас готова, управо ондје гдје сам ја хтјео“, те да ће потом пребацити део своје војске на десну обалу ове реке. И заиста, Омер-паша је преко овог понтонског моста, подигнутог код села Главице, близу данашњег Даниловграда, „пребацио пола војске“, 22. јануара (3. фебруара), како се види из извештаја Михајла Пера Томова књазу Данилу од истог дана, о чему је следећег дана обавестио књаз Данило руског конзула у Дубровнику, Јеремију Гагића, додавши да је непријатељска војска извршила напад на Кокоте, што истиче у свом раду Душан Д. Вуксан као и потпуковник Ђорђе Стратимировић, у свом рапорту бечкој влади од 24. јануара (5. фебруара) 1853. Према томе, ради се о понтонском мосту, који су изградиле турске инжињеријске јединице на Зети а не на Морачи, како су »Novice« погрешно обавестиле своје читаоце. Спајањем Осман-пашиних са Реиз Ис-

Како мислимо, ваља истаћи и то да »Novice« нису своје читаоце обавестиле о спајању турских снага у долини Зете, у рејону Главице код данашњег Даниловграда, крајем јануара 1853, директним указивањем на ту чињеничну околност. Како нам изгледа, редакција листа је тако поступила због намерног избегавања да још више драматизује ситуацију на црногорско-турском ратишту, која је у то време већ била у приличној мери по Црну Гору и њену народну војску критична, али, наравно, не и безизлазна. То из разлога што је тек требало да уследи друга фаза рата: наступање готово десетковане, преморене и са знатно ослабљеним борбеним моралом турске војске кроз беспутне, кршевите и средњопланинске пределе Црне Горе. Дотадашње борбе су вођене, мање-више, на маневарском земљишту, где је супериорност техничке опремљености турске војске у односу на црногорску народну војску имала повољне услове да дође до изражаја, јер је преовладавајући био позицијски рат, коме су нарочито биле вичне редовне турске трупе, низам. Међутим, у другој фази рата, која је имала уследити на средњопланинском и веома испресецаном земљишту старе Црне Горе, вичност герилском рату и висока борбена свест били су од пресудног значаја за исход рата у целини. И заправо, у том погледу је црногорска народна војска била далеко супериорнија од турских трупа, како низама тако и редифа и башибозука. Јер, вештина коришћења земљишта, уз примењивање најцелисходнијих активних борбених дејстава: најшира примена маневра, изненадних напада, препада, заседа, диверзија, саботажа и других облика борбених дејстава који паралишу непријатељеву предност, активна подршка народа, умешно коришћење ноћи, атмосферских и других природних услова, црногорским јединицама се пружала могућност, и то сасвим реална, да остваре одговарајућу тактичку надмоћност на решавајућим деловима фронта и тако извојују коначну победу. Резонујући, углавном, у том смислу, редакција »Novica« је, у броју од 19. фебруара, у склопу кратког саопштења: да се Црногорци спремају за пружање решавајућег отпора свом заклетом непријатељу, ради чега је књаз Данило отишао у рејон Чева да преузме команду над тамошњим црногорским јединицама, док је Ђорђе Петровић, у истом циљу, отишао у Ријечку нахију, упозорила: „да је Омер-паша продро са деловима своје армије до Кокота, што нема богзна како велики значај, али наговештава да ће наступајуће борбе бити још жешће него што су биле раније“.⁵⁷ Међутим, у броју од 23. фебруара, кад су се турске трупе већ увелико припремале да

маил-пашиним трупама, турска војска је чврсто овладавала линијом Никшић—Служ—Подгорица—Скадар и одвојила Брда од старе Црне Горе, чиме је била завршена прва фаза рата (опширније о наведеном, в.: „Србске Новине“ 20, 14/26. II 1853, стр. 71; Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853)..., стр. 5—7; Ђ. Б. Стратимировић, *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића*, Беч—Загреб—Лајпциг, 1913, стр. 64; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 75—76).

⁵⁷ »Novice« 15, 19. II 1853, стр. 60.

се евакуишу из Црне Горе, објавиле су »Novice« посебно и нешто дуже саопштење „Из Црне Горе“, у коме је наведено да се до 9. фебруара са црногорско-турског ратишта дознало да је Омер-паша напао концентрично на Црну Гору снагом јачине, наводно, од 55.000—56.000 војника, са чврстом намером да се трупе које наступају од Подгорице и Спужа споје у долини Зете са трупима које су дејствовале на правцу Никшић—Планиница—Повија, што би било опасно, јер би удружене турске снаге одатле отпочеле надирати ка Цетињу преко Чева или Загарача. Но, непознати аутор овог саопштења, ипак, сматра да положај Црне Горе не би био доведен у безнадежну ситуацију па ако би се и остварио овај план главнокомандујућег турске војске. Јер, како је тамо нарочито подвучено, даље наступање турске војске преко територије старе Црне Горе било би веома отежано беспутним, кршевитим, средњопланинским земљиштем и још већом борбеном спремношћу црногорских војника да бране сваки педаљ своје земље, што би, како се и раније кроз историју црногорског народа догађало, неминовно довело до катастрофе турске војске.⁵⁸ Даље је тамо, као и у броју од три дана

⁵⁸ О томе тамо дословно пише ово: »Poglavitni namen Omer-pašata je: se združiti z Reiz-pašatom; će se to zgodi, je nevarnost za Černogorce velika, ker združeni armadi bi zamogle čez Čevo ali Zagarač naprej vdariti in od tod Cetinju pretiti. Gotovo pa je, če tudi Turki pridejo čez imenovani reki (Zery, m. pr., II. J.), jim ne bo lahko mogoče, čez pečine in kamnite berda Pješivac in Zagarača priti, kjer jim smertna nevarnost žuga, zakaj trikrat je že na tem mestu bila grobnica turški vojski, nar važniši leta 1767, v katerem se je tu armada z 120.000 vojakov zlomila. Černogorci so med kardelom Omerovem in Reisovem močne okope napravili in strelivo nastavili, ohraniti združenje turške armade« (»Novice« 16, 23. II 1853, стр. 63).

Потпуковник аустријске војске Ђорђе Стратимировић, кога је бечка влада послала средином јануара у Црну Гору са поверљивом војном и политичком мисијом, који је, доспевши тамо почетком фебруара 1853, доставио својим претпостављеним из Цетиња 3. фебруара свој први извештај, истиче да је спајањем турских снага у долини Зете и држањем са њихове стране линије: Никшић—Спуж—Подгорица—Скадар дошло до одвајања Брда од старе Црне Горе и стварања чврстог ослонаца за продор ка Цетињу. Он каже да турска војска може Цетиње и заузети, али не и окупирати и покорити Црну Гору. Јер, како се до тада испоставило, турска војска није вична раговању на планинском, кршевитом и беспутном земљишту, какво је оно у Црној Гори. Такво земљиште не дозвољава „тактичку употребу бројне надмоћности“, већ „захтева борбу појединачну“, у чему су црногорски ратници далеко супериорнији, јер, како је தொடашње искуство показало, „низам не може да издржи напад с ханцарима“, нити му конвенира непогодно годишње доба итд. Осим тога, Омер-пашина војска је слабо снабдевена средствима за живот, недисциплинована је и склона пљачки, што је деморалисало и батаљоне низама. Кад се томе дода да Црногорци пружају непријатељу све организованiji и успешнији отпор, онда излази, као закључак, да би турска војска на подручју старе Црне Горе сигурно наишла на жесток свенародни отпор и била принуђена да се повлачи чему би епилог неминовно био катастрофалан пораз. Због свега тога је, како нам изгледа, био умесан одговор књаза Данила на супонирање Стратимировића да ће турске снаге отпочети да наступају ка Цетињу од Жабљака преко Ријеке Црнојевића: „Не сме Омер-паша на Цетиње“ (Др В. Ђорђевић, ор. cit., стр. 74—76).

Поред конкретно наведеног турског војног похода против Црне Горе, наводно, 1767. године, који је, заправо, био годину дана доцније, ве-

доцније, наведен кратак приказ веома храброг држања црногорских ратника у борби против надмоћнијих делова Омер-пашине војске, приликом њиховог, наводно, „вероломног“ напада на Мартиниће, 24. јануара 1853. Предвођени својим капетаном, необично храбрим попом Стефаном Мартинићем, Црногорци су, како је тамо подвучено, први напад непријатеља одбили, наневши му тешке губитке у живој сили. Међутим, након поновног напада знатно јачих Омер-пашиних трупа, били су присиљени да се повуку ка обали Зете. Тамо су Мартинићи узалуд чекали три дана војску из Бјелопавлића, те се тако сами и малобројни нису могли супротставити вишеструко надмоћнијем непријатељу и од њега ослободити своје село.⁵⁹ Надаље су »Novice«, у

роватно да непознати аутор наведеног састава у »Novicama« још има у виду бој на Царевом лазу, који је, како неки историчари мисле, ослањајући се на народно предање, био 1712, и пресудне победе црногорске војске 1796: код Мартинића, 11. јула, и у септембру у рејону Круса. Презимајући некритично податке из ранијих историјских прегледа Црне Горе, Јагош Јовановић је у свом делу констатовао да су Црногорци у боју на Царевом лазу, 17. јула 1712, победили 50.000 турске војске, док су 1768, у рејону Чева, изненадним нападом нанели тежак пораз турској војсци јачине око 67.000 људи. Иначе, што се тиче пораза турске војске 1796: 11. јула код Мартинића и септембра у рејону Круса, наводи Јагоша Јовановића су, углавном, тачни (Ј. Јовановић, *op. cit.*, стр. 98—100, 140—143, 160—163). Др Бранко Павићевић и др Томица Никчевић презентирали су критичан и језгровит преглед ослободилачке борбе црногорског народа у XVIII веку са наводом литературе (др В. Павићевић и др Т. Никчевић, Црна Гора, Војна енциклопедија, прво издање, 2, Београд 1959, стр. 256—257, 262; друго издање, 2, Београд, 1971, стр. 191—193, 198).

Како се у »Novicama« наводи црногорска победа 1768. над турском војском од 120.000 војника, то је, мислимо, потребно на овом месту најважније рећи о том догађају. Консолидовање унутрашњих прилика у Црној Гори за време владавине Шћепана Малог, 1767—1773, Турској није погодвало, па је са војском од око 50.000 људи предузела 1768. против Црне Горе војну експедицију. Са око 2000 црногорских ратника затворен је Острошки кланац, док је део снага био распоређен према Бару и млетачкој граници. Турске трупе су надирале од Никшића ка Озринићима, преко Прмничке и Љешанске нахије и са правца Скадарског језера. Упавши у Црну Гору, турске трупе су спалиле село Годиње, 24. септембра, али су изгубиле 122 војника и 7 великих застава, док су Црногорци имали само 54 мртва. Црногорска војска је била потиснута од Острошког кланца, али је босанска турска војска обуставила даље напредовање, те тако није продрла у срце Црне Горе, Чево. До тога је дошло и због велике кише, 25. септембра, па су турско оружје и провијант постали неупотребљиви. Ускоро затим, због избијања руско-турског рата, турска војска је повучена према Подгорици и Скадру. Иако у овом рату Црногорци нису извојевали војничку победу, они се ипак могу сматрати као победници пре него Турци. Због тога није чудновато што је у Европу приспела вест о победи црногорских ратника над турском војском јачине 250.000 људи (Г. Стојановић, *Шћепан Мали*, Српска академија наука, посебна издања, књ. ССLXXVIII, Историјски институт, нова серија, књ. 7, Београд 1957, стр. 53—62).

⁵⁹ Тај значајан и занимљив детаљ, који се односи на одбрану села Мартинића од ратника из њега, предвођених попом Стефаном, гласи: »Pop Štefan Martinić, poveljnik tega sela in, kakor »Narodne Novine« pravijo, prav jugoslovenski sokol, veli Martiničanom, da se vsi podajo v gornje selo in tako pušče, da jim Turki sožgó donje kuče, ktere zavolj ravne lege braniti niso mogli. Ko pa Turki pridejo v gornje selo, hrabri pop Štefan na njih plane tako živo, da je 380 Turkov ostalo tu mertvih in mnogo hudo ra-

броју од 26. фебруара, поново објавиле важно саопштење, у коме је наведено да је ноћу, 8/9. фебруара набујала Зета одне-ла турски понтонски мост, те је на тај начин прекинута веза између турских трупа које су се налазиле на левој и оних на десној обали Зете. То је дало повода црногорским борцима из Пипера, Мораче и Куча, наводно јачине око 3000 људи, да изврше силовит и изненадан напад на турску војску на левој обали Зете, натеравши је у панично бекство ка Спужу и наневши јој тешке губитке у људству и ратној опреми. То је имало за последицу да ускоро затим уследи снажан и изненадан напад црногорских снага на део турских трупа на десној обали Зете, у рејону Фрутка, где је нанесен непријатељу уништавајући

njenih, Černogorcev le 6 mertvih in 10 ranjenih; poginul je v ti bitvi na dvoru popovem tudi Selim, veliki ridžal pašin, eden najgrozovitiših Turčinov. Ko Omer-paša vidi tolikšno nenadno zgubo, vdari na Martiniče z vso silo, in nebrojna moč primora popa Štefana, da se proti reki Zeti vmakne. Ondi su Martičani čakali 3 dni armade Belopavličke na pomoč, da bi ž njo združeni udarili na Omera, — al zastonj; nek izdajavec Štefan Gjikin, nekdanji serdar, se podá z 1000 Bjelopavličimi pašatu. Tako se nikjer izdajavcov ne manjka!« (»Novice« 16, 17 од 23. и 26. II 1853, стр. 64, 68).

Како се види из саопштења објављеног у „Србским Новинама“, у броју од 12/24. фебруара 1853, у рубрици „Црна Гора“, »Novice« су преузеле саопштење о подвигу попа Стефана од загребачких »Narodnih novina«. На такав закључак упућује саопштење о томе, објављено у наведеном броју „Србских Новина“ с напоменом да је прештампано из поменутог загребачког листа. Оно је у свему идентично саопштењу у »Novinama«, сем што је као допуна за Стефана Ђикина наведено: да је срећна околност уследила, што га је Омер-паша везаног у Подгорицу ода-слао, након чега се Бјелопавлићи покају „и поврате се преко Зете к попу Стефану Мартинићу да опет војују“. У свом писму Вуку Караџићу из Котора од 9/21. марта 1853, Вук Поповић је оквалификовао борбу у Мартинићима као најсветлију епизоду у овом црногорском ослободилачком рату, нарочито истичући храброст попа Стевана Радовића, који је био присиљен, због издаје Пипера, да се повуче и оде у Цетиње. Међутим, Вук Поповић не наводи датум овог важног боја. Ослањајући се на хронику калуђера Ивана из манастира Ђелије од 20. марта 1853, Јагош Јовановић у свом делу наводи да је у рејону Мартинића вођена жестока борба, 22. фебруара (6. марта) 1853, у којој су Црногорци победили непријатеља и успели да га потисну „и да убију Фериз-бега, најпознатијег скадарског јунака“, што се не може прихватити, нарочито што се тиче датума борбе, будући да су по налогу Порте турске трупе, како смо рекли, 12/24. фебруара отпочеле напуштати Црну Гору (уп.: „Србске Новине“ 19, 12/24. II 1853, стр. 66; В. Поповић, *op. cit.*, стр. 88; Ј. Јовановић, *op. cit.*, стр. 246—247).

Из расположивих података нисмо у могућности да тачно утврдимо датум борбе у рејону Мартинића, у којој се својом храброшћу нарочито истакао капетан поп Стефан Мартинић, односно Радовић, које му презиме наводи Вук Поповић. Како смо већ истакли, одлучујући бој за Мартиниће вођен је од 15—21. јануара 1853. против Осман-пашиних снага, које су наступале од Спужа. Из прогласа Омер-паше, упућеног Црногорцима из Мартинића, 9/21. јануара, објављеног у „Србским Новинама“, у броју од 31. јануара (12. фебруара), може се констатовати да је то село тада било у поседу турске војске, што би упућивало на закључак да се Стефан истакао у наведеном боју од 15—21. јануара. Међутим, у „Србским Новинама“, у броју од 12/24. фебруара, пре навођења података о Стефановом јуначком подвигу, кратко је речено да је податке о томе доставио своје листу дописник »Narodnih Novina« из Будве, 13/25. јануара, и у уводном делу тог извештаја сасвим одређено навео да је Омер-паша на-

пораз.⁶⁰ У броју од 5. марта, »Novice« су својим многобројним читаоцима саопштите, подвлачећи да је вест из црногорског извора, да су Црногорци 15. фебруара непријатељске делове из Љешкопоља, равнице између река Мораче и Ситнице, „потпуно

као на Мартиниће 12/24. јануара „преварно јер им је био вјеру задао да неће за 10 дана никакве битке приметити“. У прокламацији Омер-паше, упућене Бјелопавлићима, 20. јануара (1. фебруара), објављеној у „Србским Новинама“, у броју од 14/26. фебруара, наводе се попови Стефан и Ђорђе као непомирљиви турски непријатељи и вођи оружане борбе против турске војске, што би могло послужити као подлога за сулонирање да је и 12/24. јануара била жестока борба у селу Мартинићима, како категорички тврди дописник »Narodnih Novina« из Будве (уп.: „Србске Новине“ 14, 19, 20 од 31. I (12. II), 12/24. и 14/26. II 1853, стр. 49, 66, 71).

⁶⁰ То важно саопштење дословно гласи: »Ponoči od 8. do 9. je Zeta tako narasla, da je turški most odnesla, in armada na desnem bregu se z uno na levom ni skleniti mogla. To zapazivši plane kakih 3000 mož iz Piperske, Moraške in Kučke nahie, ktere je Omer-paša že sebi podveržene in zveste menil, tak silovito na Turke, da so se ti ves prestraženi v beg proti Spužu spustili in veliko zgubo imeli. Černogorci to izvediti, planejo na oddelek pri Frutaku in so ga skoraj pokončali. Po spričbi svedoka je 500 Turkov vjetih, 400 mertvih, veliko konj, streliva in turško denarnico so si Černogorci nek zaplenili« (»Novice« 17, 26. II 1853, стр. 68).

Основни недостатак овог саопштења је у томе што није наведен датум и означена тачно локација оружане акције и на левој обали Зете. Ово нисмо у могућности ни ми да установимо, јер немамо потребних података на које бисмо се могли ослонити. У „Србским Новинама“, у бројевима од 17. и 19. фебруара (1. и 3. марта) 1853, у рубрици „Црна Гора“, наведено је, да је преко „Хаџиног моста“, како се тамо назива понтонски мост који су турске трупе изградиле преко Зете код села Главиче, 20. јануара (1. фебруара), рано 27. јануара (8. фебруара), пребачено око 500 низама „да се пруже до Врутка“. Но, ноћу, 27/28. јануара (8/9 фебруара) набујала Зета однесе мост. „Ријека се разли на обје стране тако, да они 500 низама у Врутку нису се могли с оним Турцима, који се на десној обали налазише, саединити“. Даље је тамо подвучено да је те ноћи око 3000 Ровчана, Морачана, Пипера и Куча изненада напало турске трупе у ширем рејону Служа, присиливши их на панично бекство ка овом граду, а што се тиче напада Црногораца на десној обали Зете наведено је само ово; „Кад Црногорци с љеве стране Зете опазе да је Омер-паша разбиен, нападну на онај део војске у Врутку и натерају га да оружје положи“ (уп.: „Србске Новине“ 21, 22 од 17. и 19. II (1. и 3. III) 1853, стр. 74, 78).

Узгредно ваља напоменути да не буде забуне, да се у саопштењима „Србских Новина“ обала Зете одређује према узводној наместо низводној оријентацији, и да се наводи Врутка као нападни објекат, кога на секцији „Титоград“ нема, већ егзистира село Фрутак на десној обали Зете око 2,5 km северозападно, узводно од Орје Луке, односно око 5 km узводно од Даниловграда, где је био поменути понтонски мост (секција „Титоград“, 1:300.000, Енциклопедија Југославије, 8, Загреб, 1971, између стр. 312—313). Из изложеног произлази да је напад извршен негде пред зору на турске снаге на левој обали Зете, 28 јануара (9. фебруара), а одмах затим и на непријатељске делове код Фрутка, што би, како мислимо, одговарало стварности, јер Црногорци нису смели у времену ништа изгубити, ако су били чврсто решени да изненадним ноћним препадом непријатеља разбију. То је, вероватно, био онај ноћни препад Црногораца, који Ђорђе Страгмировић у својим мемоарима повезује са одношењем набујале Зете понтонског моста, лоцирајући га у рејон Главиче и погрешно га датирајући са 14/15 (26/27) фебруара, кад су турске трупе већ биле ван територије старе Црне Горе и Брда. Што се тиче нападног објекта на левој обали Зете, није искључено да су Црногорци с подручја Брда извршили ноћни препад у ширем рејону Мартинића, јер су у то време сва племена Брда, како се види из Омер-пашине прокламације Бјело-

протерали“ и да су „у тој бици остала 53 мртва Турчина“.⁶¹ У наставку овог саопштења наведено је, без прецизне локације оружаног сукоба, да су јединице црногорске народне војске под командом Ђорђија Петровића, стрица црногорског књаза, напале „на обали Скадарског језера“ турску војску, којом командује Селим-бег. Том приликом су Црногорци извојевали значајну победу, наневши непријатељу знатне губитке, на шта упућује околност да је „на попришту борбе остало 230 мртвих и 300 рањених Турака“. Осим тога, заплена су два турска топа и много лаког оружја, а турске трупе су набачене на Скадарско језеро, „где су се три лађе с људством и муницијом потопиле“.⁶²

павлићима од 20. јануара (1. фебруара), изузев једног дела Бјелопавлића и Пипера, објављене у „Србским Новинама“ у броју од 14/26. фебруара, што и Душан Д. Вуксан наводи, стајала на антитурским позицијама (уп.: Ђ. Ђ. Стратимировић, *op. cit.*, стр. 64—65; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 79—81; „Србске Новине“ 20, 14/26. II 1853, стр. 71; Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853)..., стр. 5—6, 9).

⁶¹ Истог дана кад и »Novice«, објавиле су о том успеху црногорске народне војске и „Србске Новине“, у рубрици „Црна Гора“. Тамо је, као најважније, наведено да је по киши око 2500 Црногораца, који су били на положајима у Доњим Кокотима, извршило напад на делове Осман-пашиних јединица у Љешкопољу, 3/15. фебруара. „Црногорци Осман-пашу тако разбише да му е војска без обзирце бјегала на десну страну Мораче (треба да стоји: на леву обалу Мораче сходно раније реченом, м. пр. — П. Ј.) преко Везирова моста. Турака е пало 53 кое мртви кое рањени, а Црногораца погинула су тројица а 11 иј се ранило“ („Србске Новине“ 23, 21. II (5. III) 1853, стр. 83).

⁶² »Novice« 19, 5. III 1853, стр. 76. — О тој борби су „Србске Новине“, истог дана када и »Novice«, објавиле кратко и неодређено саопштење, а три дана доцније знатно опширније и одређеније са приметним хиперболисањем успеха црногорске војске. Прво је наглашено да је Селим-бег са 6000 војника напао на Годиње, 6/18. фебруара, али је „грдно прошао“. Надаље је наведено да је Селим-бег одлучио да обухватно нападне на Годиње: око 2000 са два топа са обале Скадарског језера, друге 2000 војника под његовом командом да нападну са правца Лимљана, док су преостале 2000 војника распоређене на правцима Бољевића и Глухог Дола „да чувају да не би Бољевићи и Глуходољани дошли у Годињу у помоћ“. Годињани су покушали да спрече искрцавање непријатеља на обали Скадарског језера, али су се, увидевши да Селим-бег наступа са војском на њихово село, пребацили у Годиње и из својих кућа отпочели пружати отпор нападачу. Обавештен о том, Ђорђије Петровић се са 2000 Црногораца одмах крене из Вира и већ у 13 часова „удари на Селим-бега“, када су и Глуходољани напали „на оне Турке што е Селим-бег оставио да ијм не даду у Годиње, те иј одбију до Каруга испод црногорског поља“. То изазва пометњу код Селим-бегових снага, а потом и бекство ових и гоњење од Црногораца све до села Сеоца. У међувремену су Годињани набацили „на језеро“ око 1000 непријатељских војника, „гдје се Турци едва дочепаше лађа и чамаца и много се и подавише и оставише Годињанима обадва топа и многу чебану и оружје“. Погинуло је 236, рањено 300, док се у језеру удавило 50 турских војника „а неколико иј заробљено“. Од Црногораца су погинула двојица, а „24 иј се ранило“ („Србске Новине“ 24, 24. II (8. III) 1853, стр. 87). Међутим, у извештају, достављеном Јеремији Гагићу, 6/18. фебруара од књажевог ађутанта, наведено је да је Селим-бег напао са 2000 војника из Сеоца и 3000 из Лимљана на село Годиње изјутра, 14/16. фебруара. Црногорци су их храбро дочекали и, након оштре борбе која је трајала до 19 часова, успели да их потисну, те се један део врати у Лимљане, „а други се утабори на Горици“. Након тога, црногорска војска под командом Ђорђија Петровића, „удари на

Како се, дакле, из наведеног види, »Novice« су отворено и безрезервно заговарале праведан рат Црне Горе против турског завојевача. Осим тога, лист је објавио, углавном, веродостојна саопштења која се односе на важније борбе на црногорско-турском ратишту, те је тиме, иако са закашњењем, упознавао словеначку јавност са током овог рата. Наравно, непомирљиво антитурски настројен, овај словеначки лист је преувеличавао победе а умањивао поразе црногорске народне војске, те је тако позитивно деловао на јачање симпатија код Словенаца према Црногорцима и осталим југословенским народима, а тако исто и на даље учвршћивање код њих словеначке националне свести.

Судећи по кратким али језгровитим саопштењима објављеним у »Novicama«, словеначка јавност је била доста добро обавештена о мерама које су Русија и Аустрија предузеле, нарочито на дипломатском плану, са циљем да присиле Порту да што пре нареди обустављање операција турске војске против Црне Горе. Те оперативне, енергичне и ефективне мере, које је у првом реду предузела бечка влада, која у то време није била у пријатељским односима с Портом због учествовања мађарских политичких емиграната у турској војсци близу њене границе и угрожавања претензија Аустрије на Босну и Херцеговину ако се рат настави и поремети status quo ante bellum,⁶³ у најважнијем би се могле свести на следеће: упућивање у Цариград с посебним овлашћењима грофа Кристијана Лајнингена (Graf Kristián von Leiningen), који је тамо приспео 29. јануара, а 12. фебруара предао Порти ултиматум да одмах нареди Омер-паши да евакуише своје групе из Црне Горе; концентрација око 50.000 аустријских војника на граници према Босни под командом хрватског бана Јосипа Јелачића; наређење далматинском намеснику Мамули да саопшти зараћеним странама о решености бечке владе да се својски заложу за то да у Црној Гори остане status quo; упућивање потпуковника аустријске војске Ђорђа Страгимировића у Црну Гору са војнополитичком мисијом: рад на задобијању привржености Аустрији књаза Данила и других утицајних Црногораца, организовање деобе помоћи Црној Гори добијене од Аустрије у оружју и животним намирницама, слање извештаја бечкој влади о војнополитичкој ситуацији у Црној Гори итд.; прихватање од стране Порте Лајнинговог ултимативног захтева за обуставу непријатељстава према Црној Гори, 13.

табор на Горици и прегна Турке у Сеоца“. У тој борби „посјечено је 27 глава“ непријатељских војника и „узето много скупопцењеног оружја и један топ“ (Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853) . . . , стр. 8).

⁶³ Јер би у случају победе Црне Горе неминовно дошло до устаничке ерупције у Херцеговини и Босни, те би се занавек изјаловиле освајачке амбиције Беча за њихово прикључење Хабсбуршкој Монархији, а за случај победе Турске дошло би на дневни ред „питање не само чији су Клек и Суторина него и цела Далмација“. Дакле, само сопствени интереси приморали су бечку владу да енергично предузме потребне мере да што пре престану непријатељства између Црне Горе и Турске (Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 89).

фебруара, и издавање наређења Омер-паши да повуче војску из Црне Горе; и Омер-паша је добио поменуто наређење своје владе 21. фебруара, те је, три дана доцније, турска војска отпочела напуштати Црну Гору. Русија је код Порте подупирала аустријске захтеве, док је њен представник, у заједници с аустријским заступницима, био код црногорског књаза у циљу сондирања терена за обустављање непријатељстава.⁶⁴ О тим мерама на дипломатском пољу »Novice« су најнеопходније саопшtile својим читаоцима, наравно уз пуно одобравање енергичних корака бечке владе, усредсређених на што бржи престанак црногорско-турског рата и, разуме се, неодложно повлачење турске војске из Црне Горе, што је био битан предуслов за успостављање *status quo ante bellum*. Тако је, у броју од 2. фебруара овог листа, наведено да је аустријска влада послала у Цариград Лајнингена и да је књажевом стрицу Ђорђију Петровићу, који је 28. јануара из Беча у Трст приспео, а наредног дана преко Котора у Црну Гору отпутовао, зајемчила „да ће у границама своје моћи за безбедност Црне Горе све учинити, а хришћанима у Турској мир утемељити“. На крају овог саопштења је наведено да је у циљу заштите границе већ концентрисано према Босни 18.000 војника под командом хрватског бана Јосипа Јелачића. Због садашње ситуације цео свет је радознао шта ће се у блиској будућности догодити, док је даноноћна активност књаза Данила „неописива, али је скопчана са великом бригом“.⁶⁵ Десет дана доцније, у овом листу је, у склопу других вести, саопштено словеначкој јавности да аустријска влада и надаље упућује крупне војне ефективе на границу према Босни и да ће до 18. фебруара планирани број војника бити тамо концентрисан. У закључку је истакнуто да „званични француски листови, а посебно органи енглеске владе, похвално се изражавају о овом поступку Аустрије“.⁶⁶ Даље је у овом словеначком листу, у броју од 16. фебруара, у рубрици »Novičar iz mnogih krajev«, с посебним нагласком истакнуто да аустријске мере у вези са црногорско-турским ратом, чија је најглавнија компонента ултимативан захтев бечке владе Порти да одмах повуче своје трупе из Црне Горе, који турска влада помно проучава, „подупиру руска и француска влада, док се Енглеска за сада још држи по страни“. У истом броју, у рубрици »Novičar iz slovenskih krajev«, прво је истакнуто да је илузоран било какав страх од могућности најезде турске војске, какав је био у време Лаудона (Gideon Freiherr von Laudon), аустријског фелдмаршала, који се нарочито истакао у последњем аустријско-турском рату,

⁶⁴ Опширније о предузетим корацима од стране Аустрије и Русије код Порте за обуставу војних операција турске војске против Црне Горе, в.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 19—23; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 78—79, 82—93; Др Г. Шљиво, Лајнингенова мисија у Цариграду 1853. године, „Историјски записи“, ХХХ, 1976, књ. ХХХVIII, 2, Титоград 1976, стр. 187—226.

⁶⁵ »Novice« 10, 2. II 1853, стр. 40.

⁶⁶ »Novice« 13, 12. II 1853, стр. 52.

1787—1791. Но, и поред тога, Аустрија уопште нема намеру да изврши оружани напад на Турску. Али, зато, бечка влада упорно тражи од Порте да чим пре повуче своју војску из Црне Горе и у знатној мери олакша положај хришћанима под турском влашћу, те је концентрисала војску на граници према Турској да ову принуди на прихватање њених захтева.⁶⁷ Но, не треба испустити из вида ни то да »Novice« нису мимоишле кораке Русије предузете код Порте у прилог Црне Горе. Наиме, у броју од 2. марта, у рубрици »Novičar iz mnogih krajev«, наведено је, без прецизирања датума, да је руски пуковник Коваљевски „упутио савет Црногорцима да не нападају на турску војску, већ да буду у дефанзиви“, као и то да се наведени руски пуковник упутио заједно са два аустријска официра у Омер-пашин штаб, да од главнокомандујућег турских трупа захтевају „обустављање операција до доласка аустријског посланика из Беча“,⁶⁸ док је седам дана доцније, у истој рубрици, лист савсим кратко али и погрешно обавестио своје читаоце да је, наводно, на енергичан захтев Русије, султан наредио Омер-паши Латасу да одмах обустави војне операције против Црне Горе.⁶⁹ Међутим, већ три дана доцније, тј. у броју од 12. марта, лист главну и искључиву заслугу за престанак црногорско-турских непријатељстава приписује Аустрији. Тамо је наглашено да је Порта капитулирала пред аустријским ултимативним захтевима, који се могу свести на следеће: да, што се тиче Црне Горе, у свему остане *status quo ante bellum*; да се добровољци у турској војсци, који су, иначе, аустријски држављани, обавезно имају удаљити од аустријске границе; да према енклавама, Клеку и Суторини, турска влада не сме предузети ништа што би царску владу могло раздражити; да се према хришћанском становништву у турским покрајинама органи турских власти мо-

⁶⁷ Део саопштења који се односи на разлог концентрације аустријске војске на граници према Турској гласи: »Pa tudi cesarska armada nima namena, ga napasti (алудира на турског владара, м. пр. — П. Л.) in vojske začeti, ako store to, kar se od njega terjaja, namreč, da pusti Černogoro kakor je bila, in da dolgo zatirovanim kristjanom, ki pod sultanovo vlado živé, se pravica zgodi in se rešijo silovitega jarma. In le zato, ako bi utegnul Turk svojeglaven biti, ko bi ne vidil rednice, maršira toliko cesarske armade k mejam turškim; armada da dá besedam dostojno veljavo. Ker pa menda ne more vsa armada po Dalmatinskem in Horvatskem biti, je ostane nekoliko na bližnjem Dolenjskem« (»Novice« 14, 16. II 1853, стр. 56).

⁶⁸ То није у свему тачно. Два аустријска официра, мајор Калик и капетан Јовановић, дошли су у Служ код Омер-паше 25. јануара (7. фебруара), те му саопштили да ће аустријска војска прећи границу ако турске трупе повреде граничну линију или заузму Клек и Суторину. Међутим, пуковник Коваљевски је дошао код Омер-паше тек 4/16. фебруара и водио преговоре, углавном, у вези с ослобођењем из турског затвора заробљених Граховљана. Иначе, тачно је то да је Коваљевски саветовао књазу Данилу, одмах по доласку у Котор, 3/15. фебруара, како је обавестио далматински намесник своју владу у извештају од 8/20. марта 1853, да не предузима офанзиву против турске војске, већ да се дефанзивно држи (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 21, 23; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 86—87).

⁶⁹ Уп.: »Novice« 18, 20 од 2. и 9. III 1853, стр. 72, 80.

рају човечније понашати; да се украден или силом узет новац и материјално благо аустријским поданицима од турских држављана има власницима повратити.⁷⁰ Коначно, овај лист је, објављивањем кратког саопштења, у броју од 16. марта, обавестио словеначку јавност о томе да су се Омер-пашине трупе повукле из Црне Горе незадовољне „што је рат против Црне Горе морао престати“. Даље је тамо са задовољством истакнуто да су Црногорци напали на Дервиш-пашине јединице приликом њиховог повлачења са Грахова и нанели им губитке у људству, запленивши том приликом материјална добра у вредности од 6000 форинти,⁷¹ а одмах затим наглашено је и то да је 28. фебруара Ђорђе Петровић издао наређење „да се сва црногорска војска демобилише изузев посада на важнијим пунктовима“, што је, три дана доцније, такође речено, с напоменом да је црногорска војска већ 27. фебруара добила наређење у том смислу и да од Спужа до Бара лежи још увек близу 3000 турских мртвих војника који нису сахрањени.⁷²

Приликом третирања саопштења о догађајима на црногорско-турском ратишту, која је објавио словеначки лист »Novice«, настојали смо, с обзиром на његову отворену наклоњеност праведној оружаног борби црногорског народа против турског завојевача и да је веран тумач става према том рату словеначког јавног мњења, да њихов садржај што боље расветлимо допунама и примедбама на бази расположивих података. Потребно је да размотримо и саопштења о току овог црногорско-турског рата која је објавио ондашњи љубљански немачки дневник »Laibacher Zeitung«, који је у то време, придржавајући се доследно политичке линије бечке владе, био наклоњен Црној Гори, иако

⁷⁰ То важно и лапидарно, али и примерно информативно саопштење гласи: »Turška vlada se je vdala vsemu, kar je naša vlada od nje terjala, namreč: Černogora ima v vsem ostati, kakor je pred vojsko bila; austrijski beguni, ki služijo v turški armadi blizo mej austrijskega cesarstva, se morajo zavarovati delječ proč; na ertah Kleka in Sutorine ne smé turška vlada nič početi, kar bi utegnilo cesarsko vlado zdražiti; s kristijani v turških deželah se ima človeško in pravično ravnati; austrijskim podložnim po Turcih vkradeno ali sicer silovito vzeto blago in denar se jim ima poverniti; na ti dolg je turška vlada berž poltretji milion piastrov odrajtala« (»Novice« 21, 12. III 1853, стр. 83).

⁷¹ То је, добрим делом, тачно, али схематски формулисано. У ствари, како обавештава Вук Поповић у писму из Котора Вуку Караџићу, 9/21. марта 1853, Новица Церовић, Иво Раков и поп Перо Матановић са 2—3 перјаника и 30 Пуца, сусигли су неколико десетина турских војника заосталих од замора и дубоког снега на путу од Грахова ка Клобуку, 15/27. фебруара, те посекали четворицу, а потом по опустелим кућама нашли 160 говеђих и „око три стотине брављих“ кожа, те сутрадан „бануше у Рисан фалећи се са јунаштвом и шићаром!“ Даље је Вук истакао да су Бјелопавлићи и Пипери нападали на одступајућу турску војску, те је далматински намесник, како наводи Душан Д. Вуксан, у писму од 21. фебруара (5. марта), упозорио књаза Данила на то и молио га да томе стане на пут. Књаз је наредио Црногорцима „да не чине никаква зулума Турцима“, иначе ће „главом платити“ (уп.: В. Поповић, оп. cit., стр. 91—92; Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853)...., стр. 9—10).

⁷² Уп.: »Novice« 22, 23 од 16. и 19. III 1853, стр. 88, 91.

ни издалека не у толикој мери као »Novice«. Ради тога, на овом месту ћемо из наведеног немачког листа навести оно што нам се чини да је важно и да, у неку руку, представља значајну допуну саопштењима која је објавио поменути словеначки лист. Тако је, у броју од 17. јануара 1853, у овом листу објављено кратко саопштење из Трста од 15. јануара, уз напомену да су вести из црногорског извора и истицање да је уследио истовремено напад турске војске на Црну Гору са правца Албаније и Херцеговине. У досадашњим борбама су Црногорци као и Граховљани испојили неустрашиву храброст и, како кажу, решени су да се боре до краја за одбрану своје земље од турског нападача. Наведено је и то да су, наводно, на периферији Грахова израђени опсадни јаркови у циљу спречавања дејства турске коњице.⁷³ Даље је, у броју од 24. јануара, наведено да су турске трупе продрле на територију Ријечке и Црмничке нахије, средином јануара, како је из Трста јављено, и да им црногорска народна војска пружа жесток отпор и наноси тешке губитке,⁷⁴ а три дана доцније подвучено је да се воде жестоке борбе готово у свим граничним зонама Црне Горе, а нарочито у рејонима Црмничке и Ријечке нахије, где турске трупе воде рат до истребљења и одводе црногорске жене и децу у Албанију, док им Црногорци пружају очајнички отпор, носећи им озбиљне губитке, упркос томе што црногорским ратницима, добрим делом, равничаста конфигурација дела земљишта Црмничке нахије, где се воде најжешће борбе, не конвенира за њихов начин ратовања.⁷⁵ Одбрани Грахова и манастира Острога овај лист је посветио доста пажње, те је у саопштењу, објављеном 31. јануара, наведен познати ток борбе на Грахову и изнете околности које су довеле до предаје војводе Јакова Даковића Дервиш-паши, 19. јануара, уз истицање храбрости бранилаца Грахова. Даље је тамо истакнуто и то да је малобројни одред Црногораца у манастиру Острогу неколико дана херојски одолевао нападајима многоструко надмоћнијег непријатеља, све док није помоћу новоприспелих црногорских снага деблокиран, 20. јануара, и одмах затим у саставу јединица под командом књаза Данила суделовао у борби и сузбијању непријатеља из рејона Планинице ка

⁷³ О томе тамо дословно стоји ово: »Aus Montenegro vernehmen wir nachträglich, dass der Angriff auf das Landchen gleichzeitig von Albanien und der Herzegowina aus erfolgen soll. Im Umkreise von Grahovo wurden Laufgräben aufgeworfen, um die türkische Cavallerie in ihrer Operation zu hindern. Die Montenegriner sowohl, als die Bewohner von Grahovo zeigen einen wahren Todesmuth, und erklären sich entschlossen, wie sie sagen, zur Aufrechthaltung ihres Rechtes das Aeusserste zu wagen« (»Laibacher Zeitung« 12, 17. I 1853, стр. 59).

⁷⁴ »Laibacher Zeitung« 18, 24. I 1853, стр. 72.

⁷⁵ О томе тамо, пред осталог, стоји ово: »Die Türken führen einen Vertilgungskampf und schleppen Frauen und Kinder der Montenegriner aus den verheerten Ortschaften nach türkisch Albanien. Die Montenegriner wehren sich mit dem Muthe der Verzweiflung, obgleich ihnen das terrain in dem untern ebenen Thale der Zernitschk nicht so günstig ist, wie der ruckwärts liegende Theil dieser Nachia, wo der Kampf sehr hartnäckig und mörderisch für die Türken sein dürfte« (»Laibacher Zeitung« 21, 27. I 1853, стр. 85).

Никшићу, 21. јануара, што је наведено у бројевима од 4. и 5. фебруара, уз изношење и неких појединости из тих борбених подухвата црногорске народне војске.⁷⁶ Позивајући се на саопштење објављено у »Triester Zeitung«, овај лист је, у броју од последњег дана јануара, кратко ставио до знања својим читаоцима, без прецизирања датума, да у Црмничкој нахији турска војска проводи нечувени терор, од кога чак ни деца нису поштеђена, јер их је досад деветоро уморено. Иначе, на сектору те нахије у борбама учествује 3000 Црногораца против, наводно, 12.000 Турака, „и победа је досад припала првима“.⁷⁷ Међутим, у броју од 5. фебруара наведено је да је „на правцу Бара“ била жестока борба, 15. јануара, у којој су се Црногорци, „не узмичући“, борили 6 часова,⁷⁸ када су црногорске жене са брдâ бацале камење на непријатеља све док нису биле приморане да узмакну. Надаље је наведено да су турске јединице спалиле три села и сва покретна материјална добра, па чак и црквене утвари са собом понеле да их у Бару продају. Победник није наведен у борби од 15. јануара; но, судећи по томе што су се Турци вратили у Бар, претрпевши велике губитке: 60 погинулих и 120 рањених, могло би се са доста добром дозом сигурности тврдити да су били поражени и од црногорске народне војске приморани на повлачење.⁷⁹ Надаље, у броју од 7. фебруара љубљанског немачког листа наведено је да су борци из Црмничке нахије, наводно, 29. јануара успели да овладају положајима у рејону Лимљана, али су их ускоро морали напустити због придоласка јаких

⁷⁶ Уп.: »Laibacher Zeitung« 24, 27, 28 од 31. I, 4. и 5. II 1853, стр. 97, 115, 119.

⁷⁷ »Laibacher Zeitung« 24, 31. I 1853, стр. 97.

⁷⁸ А тежиште јој је било у рејону села Лимљана и Бољевића, како пише др Владимир Ђоровић, позивајући се на податке из Бечког државног архива, што потврђују и подаци које наводи Душан Д. Вуксан, који не наводи датум, док Ђоровић означава 3/15. јануар, када је та жестока борба вођена, уз нагласак да су „жене и младе девојке“ непријатеља „у оскудици оружја тукле камењем“ (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 17; Д. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, Друга година владе (1853)... , стр. 2—3).

⁷⁹ Тај важан део овог саопштења гласи: »Im Gefechte am 15. in der Richtung von Antivari behaupteten die Montenegriner sechs Studen lang sehr tapfer. Die Weiber schleuderten Steine von den Bergen auf den Feind. Endlich mussten sie weichen. Die Türken steckten drei Dörfer in Brand, und schleppten alles Bewegliche, auch die Kirchengeräthe, mit sich zum Verkaufe nach Antiwari. Der Verlust der Türken wird auf 60 Tode; darunter 2 Fahnenräger, und 120 Verwundete angegeben« (»Laibacher Zeitnug« 28, 5. II 1853, стр. 119).

Ваља рећи да је о борби на сектору Црмничке нахије саопштено, у броју овог листа од 24. јануара, уз назнаку да је вођена 15. јануара, али врло кратко и неодређено, јер је наведено: »Die Berichte unseres gewöhnlichen Correspondenten aus Montenegro lauten im Widerspruche zu dem Vorstehenden sehr günstig für die Czeramorzen. Am 15. früh wurden letztere von einem starken türkischen Armeecorps an der Gränze des See's von Scutari angegriffen, drängten aber den Feind, der nicht unbedeutenden Verlust erlitt, mit Tapferkeit zurück Letzterer zog noch mehr Truppen zusammen, um am 17. den Angriff zu erneuern, dessen Erfolg noch nicht bekannt war« (»Laibacher Zeitung« 18, 24. I 1853, стр. 72).

ефектива непријатељских трупа.⁸⁰ Како мислимо, о борби на Грахову и о околностима под којима се граховски војвода Јаков Даковић предао Дервиш-паши довољно је речено. О томе је »Laibacher Zeitung« објавио више саопштења него ли »Novice«. Треба рећи и то да је овај немачки лист у довољној мери и веродостојно обавестио своје читаоце о случају граховског војводе. О томе је, као најважније, навео следеће: да су турске снаге под командом Дервиш-паше, наступајући од Требиња преко Бањана, стигле на Грахово 16. јануара, савладале отпор Граховљана, који су се потом пребацили делом у Црну Гору а једним делом на територију Аустрије; да је војвода Јаков Даковић са ужом породицом и око 50 Граховљана наставио јуначки пружати отпор прво из своје куле а затим из пећине, наневши непријатељу осетне губитке; да је граховски војвода, због изостанка тражене помоћи у људству од Црне Горе, био доведен у безизлазну ситуацију, те другог излаза сем да се преда Турцима заједно са својом породицом и око 50 Граховљана, што је и учинио 19. јануара, није могао наћи; да Турци крајње свирепо поступају са заробљеним Граховљанима.⁸¹ Како нам изгледа, веома је важно, па и занимљиво, саопштење које је објавио немачки љубљански дневник у броју од 28. јануара, преузевши га од »Triester Zeitung« од 26. јануара, с обзиром на то да се ради о извештају поузданог дописника тршћанског листа, чија су се досадашња обавештења показала у свему као веродостојна. Према оном што је тамо кратко али језгровито изложено, без прецизне ознаке локације догађаја, стиче се утисак, да се ради о веома вешто изведеном ноћном препадом по кишовитом времену, 15/16. јануара, на уморне и поспане турске трупе, када су вођене жестоке борбе у граничним зонама Црне Горе, а нарочито на сектору Грахова, Острога, Мартинића, Лимљана и Бољевића. Делови Осман-пашине војске, како је тамо подвучено, били су не само изненађени већ и претрашени овим поноћним силовитим препадом Црногораца, па су се турски војници дали у панично бекство на све стране, те је јединица црногорске народне војске из Бјелопавлића том приликом, наводно, посекала 317 турских глава, запленила 17 турских застава међу којима и пуковску заставу, алај-барјак, а такође и велику количину оружја и муниције.⁸² Позивајући се на садржај извештаја дописника »Tri-

⁸⁰ »Laibacher Zeitung« 29, 7. II 1853, стр. 125.

⁸¹ Уп.: »Laibacher Zeitnug« 18, 21, 25, 26, 37 од 24, 27. I, 1, 3. и 6. II 1853, стр. 72, 85, 103, 109, 158.

⁸² Овај занимљив извештај, објављен у подрубрици »Oesterreich«, дословно гласи: »Triest, 26. Jänner. Ueber die erwähnten Waffenthaten in der zur Nachia Bielopavlich gehörenden Berda erfährt die »Tr. Z.« durch ihren gewöhnlichen Correspondenten dessen Berichte sich bisher bewährten, nachträglich, dass der Kampf am 15. Anfangs auf beiden Seiten unentschieden blieb. Gegen Abend zog sich Osman Pascha mit seinem Heere in eine Ebene zurück und nahm hier eine feste Stellung am Fusse eine Hügels ein. Die Montenegroer benutzen das ihnen günstige Regenwetter und überfielen um Mitternacht unverhofft das türkische Lager, in dem nun die grösste Unordnung zu herrschen begann. Die Türken entflohen nach allen Seiten, und die

ester Zeitung« из Црне Горе од 15. јануара, у љубљанском немачком дневнику, у броју од 28. јануара, наведено је да је ратни план Омер-паше против Црне Горе „веома добро зацртан“ јер се, наводно, темељи на чврстом држању од стране турске војске градова: Служа, Подгорице и Жабљака, који представљају „кључ за Црну Гору“. Но, и поред свега тога, тај план ће бити тешко извести због „готово несавладивих многобројних кланаца“ и других непремостивих препрека за Омер-пашину војску којима обилује земљиште старе Црне Горе.⁸³ Исти дописник из Црне Горе, како је наведено у броју од 3. фебруара, известио је свој лист у Трсту да су Дробњаци, Жупљани, Бањани, као и нека друга херцеговачка племена, из дана у дан све одлучнији за своје постављање уз бок Црне Горе и одлучнију борбу против турских поробљивача, што у великој мери отежава турска настојања усмерена ка реализацији Омер-пашиног ратног плана, тј. војничког поковавања црногорског народа, који је, што рат дужице буде трајао, све ближе потпуном краху, јер Црна Гора, благодарећи предузимљивости њеног књаза, пружа нападачу сваким даном све организованији и жешћи отпор.⁸⁴ Поред

Montenegriner eroberten 17 Fahnen, darunter eine sogenannte Alai Bariat (Mahomedsfahne), die sie nebst 317 Türkenköpfen als Siegestrophäen davontragen (bekanntlich zählt die montenegrinische Regierung für jeden Kopf 2 Ducaten als Belohnung). Ferner fielen 80 Pferdelaadungen Pulver in Kisten und 60 geschirrte Pferde, so wie viele Waffen, darunter silberbeschlagene Jatagans und Pistolen von Militär und Privaten in ihre Hände« (»Laibacher Zeitung« 22, 28. I 1853, стр. 89).

Из наведеног се тешко може са свом сигурношћу утврдити на ком месту је овај препад црногорске народне војске извршен, нити се може идентификовати непријатељска јединица и одредити њена јачина. С обзиром на тврдњу да је извештај изворан, да потиче од поузданог дописника, да се наводи Осман-паша као заповедник турске војске, да је препад извршен ноћу 15/16. јануара и да је заплена турска пуковска застава, могло би се претпоставити да се ради о успелом препаду јачин црногорских снага из Бјелопавлића на делове турске војске под командом Осман-паше, јачине пука, у ширем рејону села Мартинића. Циљ овог препада, како мислимо, био је усредсређен на то да се ослаби ударна моћ непријатељских трупа, које су под командом поменутог паше, надирући од Служа, отпочеле 15. јануара са нападом на Мартиниће, те тако са више изгледа на успех настави одбрана овог значајног објекта и спречи даље продирање Турака уз Зету. И поред херојског отпора бранилаца, турске су трупе заузеле Мартиниће 21. јануара, и наставиле надирати уз Зету, наилазећи на живав отпор црногорских снага, у циљу спајања са трупама које су наступале од Никшића (о јачини и правцима дејстава турских инвазионих трупа против Црне Горе, в.: М. М. Мијушковић, оп. cit., стр. 77—78).

Узгредно да напоменемо да је у овом љубљанском листу, у броју од 6. фебруара 1861, у склопу вести о заостреним црногорско-турским односима, за становнике села Мартинића речено да су у неравној борби 1853. одбранили своје село и сузбили „део армијски корпус Осман-паше“. Та кратка, али важна напомена о херојској одбрани Мартинића гласи: »Martinici ist jenes Dorf, dessen heldenmüthüge Bewohner sich im Jahre 1853 gegen das ganze Armeekorps des Osman Pascha von Scutari allein behaupten und es endlich auch zurückschlügen« (»Laibacher Zeitung« 30, 6. II 1861, стр. 119).

⁸³ »Laibacher Zeitung« 22, 28. I 1853, стр. 89.

⁸⁴ »Laibacher Zeitung« 26, 3. II 1853, стр. 109.

тога, како извештава дописник »Triester Zeitung« из Црне Горе, Црногорци већ увелико воде тзв. „мали рат“ против надмоћнијег непријатеља, и то са великим успехом, јер, како се показало, у ширим размерама „замарају непријатеља“, те је тиме добар део његове војске неспособан за борбу.⁸⁵ Одмах по заузећу Мартинића, Омер-паша је како смо рекли, издао проглас, 9/21. јануара, позивајући Црногорце да му се безусловно потчине. Колико смо могли уочити, о томе је »Laibacher Zeitung« у довољној мери упознао своје читаоце у Словенији, саопштавајући са задовољством да је овај шотез турског војсковође имао супротан ефекат, јер је код црногорског народа изазвао револт и још одлучнију решеност да истрају у неравној борби. Тако је, у броју од 7. фебруара, у уопштеној форми наведено да је командант турских трупа које оперишу против Црне Горе упутио црногорском народу прокламацију уз навођење њеног садржаја у парафразираној форми, док је наредног дана објављен овај документ *ad litteram*, наравно на немачком језику, без запаженијег коментара.⁸⁶ Даље је, у броју од 14. фебруара овог листа, наведено да су се Омер-паши потчинили Пипери и Бјелопавлићи, док је народ из осталог дела Брда одлучио да настави борбу. Такође је тамо наведено да су Црмничани одговорили на прокламацију сераскера, да су спремни да се жртвују за слободу и независност своје домовине.⁸⁷ У броју од 16. фебруара љубљанског дневника наведено је да Кучи одлучно одбијају да се потчине Омер-паши, а пет дана доцније наглашено је и то исто уз додатак да ће ускоро уследити одлучан обрачун са издајницима отаџбине.⁸⁸ Коначно, у броју од 24. фебруара, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је кратко саопштење у коме стоји да су се Пипери, који су се Омер-паши покорили, покајали и донели неопозиву одлуку „да се поново сједине са Црном Гором“ и отпочну борбу против турског завојевача. До тог заокрета код њих, како је тамо подвучено, дошло је због „бруталног опхођења турских војника према њиховим женама и кћерима“.⁸⁹

После спајања турских снага у долини Зете, крајем јануара 1853, како је речено, због исцрпљености трупа нападача, веома лошег времена и потребе темељног прегруписивања Омер-пашине војске, није ни било операција већег стила све до обуставе непријатељстава. Због тога у »Laibacher Zeitung«, као и у »Novicama«, није ни могло бити значајнијих и ширих по садржају саопштења. Имајући то у виду, кратко ћемо се задржати на писању овог немачког љубљанског листа о ратним збивањима на црногорско-турском ратишту за наведено време, пошто смо, коментаришући саопштења из »Novica«, о томе, како мислимо, довољно рекли саобразно расположивим подацима. Тако је овај лист, у броју од 4. фебруара, објавио важно саопштење и, како

⁸⁵ »Laibacher Zeitung« 24, 31. I 1853, стр. 97.

⁸⁶ Уп.: »Laibacher Zeitung« 29, 30 од 7. и 8. II 1853, стр. 125, 129.

⁸⁷ »Laibacher Zeitung« 35, 14. II 1853, стр. 151.

⁸⁸ Уп.: »Laibacher Zeitung« 37, 41 од 16. и 21. II 1853, стр. 158, 175.

⁸⁹ »Laibacher Zeitung« 44, 24. II 1853, стр. 187.

нам изгледа, сасвим веродостојно. Наиме, тамо је посве одређено речено, с позивом на најновије вести из Црне Горе од 25. јануара, да су турске трупе под командом Реиз Исмаил-паше, надирући од Никшића, по други пут заузеле манастир Острог. Како је истовремено, надирући од Служа, корпус Омер-паше овладао долином Зете, то су се црногорске снаге, јачине 1600 бораца, под командом књаза Данила, а такође и борци под командом Пера Томова Петровића, јачине 1500 људи, повукле на положаје на десној обали Зете.⁹⁰ Знатно касније, у броју од 1. марта, тамо је кратко саопштено да се „претпоставља да је у долини Зете дошло до спајања Осман-пашиних са Омер-пашиним снагама“.⁹¹ Дакле, у оба случаја одсуствује прецизност у односу на време и место спајања, као и команданте двеју турских нападних колона: Реиз Исмаил-пашу и Осман-пашу, од којих се први помиње у извештају од 2. фебруара, а други од 1. марта. Међутим, како смо већ неколико пута рекли, турском нападном колоном, која се кретала од Никшића низ долину Зете командовао је Реиз Исмаил-паша, а другом колоном, која се кретала од Служа у сусрет првој, командовао је Осман-паша. Те две колоне су се спојиле након повлачења главнине црногорске војске на десну обалу Зете, крајем јануара 1853. У броју од 18. фебруара овог листа, кратко је саопштено, без ознаке датума, да је Омер-паша упутио „Жестоку прокламацију Бјелопавлићима“ и са делом својих трупа продро до Кокота, а шест дана доцније, наведено је да је сераскер упутио две прокламације Бјелопавлићима, 20. јануара (1. фебруара), и да одлучно захтева да му се безусловно потчине, те у знак потврде свога покоравања пошаљу у његов штаб таоце. Иначе, тамо је иза овог кратког саопштења објављен ad litteram текст „друге прокламације“ Омер-паше упућене Бјелопавлићима.⁹² Благодарети домаћим издајцима, предвођеним Стефаном Дикином, како је кратко наведено у љубљанском немачком листу, у броју од 25. фебруара, ускоро по спајању турских колона у долини Зете, Бјелопавлићи су се потчинили Омер-паша.⁹³ У неколико бројева, овај лист се осврнуо на судбину заробљених Граховљана и, као најважније, истакао да их је задесила претешка несрећа, јер су подвргнути веома тешким, готово неописивим мукама од турских војника, којих су се, како је наведено у броју од 24. фебруара, четворица решила бекством на аустријску територи-

⁹⁰ Тај важан извештај дословно гласи: »Neueste Nachrichten aus Montenegro, 25. Jänner. Die Türken sind von Nicksich der bist zu dem Kloster Ostrog, einem der höchsten Punkte des Zetathales, vorgedrungen, haben dieses Kloster genommen, verloren und wieder genommen. Da zugleich auch Omer Pascha's Corps von Spuz aus sich des Zetathales bemächtigt hat, so mussten sich die Montenegroiner auf die am rechten Ufer der Zeta gelegenen Berge zurückziehen, wo nun Fürst Danilo mit 1600 und Pero Petrovich ebenfalls mit 1500 Montenegrinern stehen« (»Laibacher Zeitung« 27, 4. II 1853, стр. 115).

⁹¹ »Laibacher Zeitung« 48, 1. III 1853, стр. 207.

⁹² Уп.: »Laibacher Zeitung« 39, 44 од 18. и 24. II 1853, стр. 167, 185—186.

⁹³ »Laibacher Zeitung« 45, 25. II 1853, стр. 191.

ју.⁹⁴ Што се тиче организовања успешног отпора црногорске народне војске турском завојевачу, кратко је наведено, у броју од 16. фебруара »Laibacher Zeitung«, с напоменом да се ради о најновијој и по Црну Гору позитивној висти, да су књаз Данило и његов стриц Ђорђе Петровић извршили поделу врховног командовања у црногорској војсци, и то на тај начин, како је саопштено у овом листу пет дана доцније, што је књаз отишао у рејон Чева, а Ђорђе у Ријечку нахију, да преузму команду над тамошњом свеукупном црногорском војском.⁹⁵ Иначе, када је у питању држање црногорских ратника, у броју од 24. фебруара кратко је саопштено да се веома храбро боре и да недисциплинованим и непрекаљеним непријатељским војницима задају много јада.⁹⁶ Што се тиче стања турске војске након завршетка прве фазе рата, као најважније је истакнуто да је њен борбени морал знатно опао и да она није у стању да изврши задатке који произлазе из Омер-пашиног ратног плана из следећих разлога: јер турским јединицама, у све већој мери, мањкају основне животне намирнице, како за људе тако и за стоку, па су се војници у великом броју разболели а коњи угинули од глади, чиме је код људства борбени морал из основа пољуљан;⁹⁷ јер веома слабо време: обилне падавине (снег и кише) у све већој мери исцрпљује турске трупе и негативно делује на њихову борбену спремност;⁹⁸ јер црногорски борци својим изузетно храбрим држањем и честим изненадним нападајима на непријатељске делове изнуравају турске снаге и тако веома ефективно парализују њихову ударну моћ.⁹⁹ Из ових разлога, сасвим је евидентно, како је подвучено у броју од 24. марта љубљанског немачког дневника, да Омер-паша Јатас у својој војној експедицији против Црне Горе није имао успеха, те слабо време никако му не може послужити као оправдавајући разлог.¹⁰⁰ У неколико бројева овог листа, крајем фебруара и почетком марта, кратко је саопштено да су око 500 Црногораца у Црмничкој нахији, у рејону Година, нанели тежак пораз знатно надмоћнијем непријатељу, под командом Селим-бега, јачине, наводно, око 7000 људи, 15. односно 16. фебруара.¹⁰¹ Такође је у овом листу, у броју од 3. марта, наведено, да је црногорска јединица, лоцирана у Доњим Кокотима, по киши извршила напад на непријатељске делове под командом Осман-паше у рејону Љешкопоља, 15. фебруара, успевши да их протера и нанесе им осет-

⁹⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 37, 44, 59 од 16, 24. II и 14. III 1853, стр. 158, 187, 247.

⁹⁵ О томе тамо пише ово: »Die Montenegriner zeigen viel Muth, und die undisciplinirten und wenig abgehärteten türkischen Soldaten sind in den jetzigen Jahreszeiten vielen Leiden ausgesetzt« (»Laibacher Zeitung« 44, 24. II 1853, стр. 187).

⁹⁷ Уп.: »Laibacher Zeitung« 41, 44, 57 од 21, 24. II и 11. III 1853, стр. 75, 187, 239.

⁹⁸ »Laibacher Zeitnug« 44, 24. II 1853, стр. 187.

⁹⁹ »Laibacher Zeitung« 49, 2. III 1853, стр. 207.

¹⁰⁰ »Laibacher Zeitung« 76, 24. III 1853, стр. 271.

¹⁰¹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 47, 50, 53 од 28. II, 3. и 7. III 1853, стр. 199, 211, 223.

не губитке, јер су, наводно, погинула 53 непријатељска војника, а од Црногораца 3 су погинула а 11 их је рањено.¹⁰² Орган Покрајинске владе за Крањску посветио је доста простора енергичним корацима бечке владе код Порте ради повратка мира између Црне Горе и Турске. Читаоци су били детаљно обавештени о Лајнингеновој мировној мисији у Цариграду, материјалној помоћи Црној Гори од Аустрије и контактирању далматинског намесника Мамуле и других високих аустријских функционера са књазом Данилом и боравку аустријских официра код Омер-паше ради заштите аустријских граничних интереса, уз узредно напомињање и дипломатских потеза руске владе у том правцу.¹⁰³ Коначно, у овом листу је, у марту, објављено неколико кратких саопштења која се односе на успостављање мира и повлачење турске војске из Црне Горе. Тако је, у броју од 14. марта, наведено да су се турске трупе отпочеле из Црне Горе повлачити и да су нападнуте Дервиш-пашине снаге на путу од Грахова према Клобуку од Црногораца из Цуца предвођених Новицом Церовићем, Ивом Раковим и Стефаном Перовићем, какав је случај био и са турским јединицама које су се повлачиле из Брда, јер су их напали Пипери и Бјелопавлићи, што је наведено и у броју од 22. марта са нешто више детаља.¹⁰⁴ Даље је у овом листу, у броју од 17. марта, наведено да Турци убрзано напуштају црногорску територију и да су руски и аустријски представници били код Омер-паше и уредили питање размене заробљеника и пуштања из турског затвора заробљених Граховљана, а четири дана доцније наведено је да су турске трупе већ ван црногорских граница, уз нагласак да Порта треба Црној Гори да надокнади материјалну штету, коју јој је турска војска причинила.¹⁰⁵ Најзад, у последњим саопштењима љубљанског немачког листа о успостављању мира између Црне Горе и Турске кратко је констатовано, у броју од 22. марта, да су војници црногорске народне војске испољили изванредну храброст током целог рата, а два дана доцније да је турска војска претрпела у рату велике губитке: 4500 погинулих, 4000 рањених и оболелих и 900 заробљених турских војника.¹⁰⁶

На крају ових наших разматрања, како мислимо, потребно је најнужније рећи о ставу »Novica« према напорима књаза Данила да добије признање независности Црне Горе од великих сила и реализује њено знатно територијално проширење. Том питању је овај лист посветио посебну пажњу тек након обу-

¹⁰² »Laibacher Zeitung« 50, 3. III 1853, стр. 211.

¹⁰³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 31, 39, 47, 49, 57, 62 од 9, 18, 28. II, 2, 11. и 17. III 1853, стр. 131, 167, 199, 205—207, 239, 259.

¹⁰⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 59, 65 од 14. и 22. III 1853, стр. 247, 271.

¹⁰⁵ Уп.: Laibacher Zeitung« 62, 64 од 17. и 21. III 1853, стр. 259, 267.

¹⁰⁶ Уп.: »Laibacher Zeitnug« 65, 67 од 22. и 24. III 1853, стр. 271, 279. — Како изгледа, ови подаци о губицима у живој сили Турске у рату против Црне Горе 1852—1853. нису преувеличани. Јер, како тврди др Владан Ђорђевић, Омер-пашине трупе су имале 4500 погинулих, 6000 рањених и оболелих војника, док је ратни поход коштао Порту 35,000.000 гроша (Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 90).

стављања црногорско-турских непријатељстава. Наиме, у броју од 12. марта објавио је кратак напис с насловом »Danilo I. knez černogorski« са портретом у бакрорезу црногорског владара. Тамо су читаоцима најпре презентирани кратки биографски подаци о књазу Данилу, уз нагласак „да га је руски цар признао за световног владара, одликовао Орденом светог Станислава првог реда и признао Црну Гору за независну земљу“. У наставку овог написа изражена је отворена симпатија према књазу Данилу, те у том смислу речено, као најважније, ово: да је још увек млад, „али са искреном и чврстом вољом и решеношћу да свој народ подигне на виши степен образованости“; да је у први план зацртао „оснивање школа, изравну путева, увођење редовног суда и више других за Црну Гору потребних и корисних ствари“; да га је рат против Турске омео да отпочне реализовати свој план на унапређењу друштвених и економских прилика у својој земљи. „Када се буде повратио мир, с моћном руком, искрени књаз, опет ће се прихватити започетог посла. Нека би му ишао срећно и без сметњи!“¹⁰⁷ Коначно, у броју од 19. марта »Novica«, објављено је доста дуго саопштење, у коме се, као најважније, снажно заговара теза о неопходности знатног територијалног проширења Црне Горе. Тамо је, у том смислу, као најбитније, наглашено да Црногорци оправдано захтевају да се Црној Гори припоје: „Грахово и Љешкопоље и да им Турчин има стару „Иванбеговину“ уступити, тј. целу Зету, Скадарско језеро, пределе од Бара и Улциња и све до Љеша што је с ове стране Дрима“. Даље је тамо наведено да мира између Црногораца и Турака никако не може бити све дотле док се овим праведним захтевима Црне Горе не удовољи.¹⁰⁸

¹⁰⁷ »Novice« 21, 12. III 1853, стр. 84.

¹⁰⁸ Задњи део овог извештаја, у коме се образлаже целисходност проширења Црне Горе не само за Црногорце већ и за Турке, дословно гласи: »Da se tadaј не ponovi nemir med Černogoro in Turčijo in da obstane sedanja pogodba, je neobhodno potreba, da se dā Černogorceм saj proti majh-nemu davku „Ivanbegovina“ nazaj, ktera je od leta 1423 do 1516 njih lastnina bila. Ta dežela bi jih redila, in omikal bi se sčasoma narod, kteremu se sedaj oponaša divjost. Turkom bi pa ta zguba tudi nič ne škodovala, ker bi mnogih stroškov treba ne bilo, ki jih sedaj leto za letom imajo, varovati svoje granice napada Černogorcev. Ako se to ne zgodi, je rana le slabo zace-ljena, ktera bo še nevarniši, ako se iznova odpré. To, mislimo, je bilo treba bravcem razložiti, da bojo zamogli pravično razsojevati to, kar bi se utegnilo v prihodnje v teh krajih goditi« (»Novice« 23, 19. III 1853, стр. 91).

У писму Вуку Караџићу из Котора, 22. децембра 1852, (3. јануара 1853), Вук Поповић је, што се тиче територијалних захтева књаза Данила, навео само ово: „Бију се кучки с Турцима и намјера им је та да освоје Спуж и Подгорицу. Он тражи стару Иванбеговину, и боже му дај боље неголи се и сам нада“. У одговору Осман-паши, који му је по доласку с турским трупима пред Жабљак, крајем новембра 1852. по Јулијанском календару, како је наведено у уводнику „Данашње ствари црногорске“, објављеном у „Србским Новинама“, у броју од 15/27. јануара, послао поруку по једној жени да му врати Жабљак, књаз Данило „на једној фишечини напише да му дā Лесендру, Врањину, Спуж и Подгорицу“, а за Жабљак је навео, „да е он узео град као своју дједовину“. Дакле, књаз Данило је у првом плану имао у виду прикључење Црној Гори Спужа, Подгорице, Жабљака и острва на Скадарском језеру Лесендра и Врањин-

* *

На основу свега што смо навели, може се констатовати да је словеначки народ са великим интересовањем пратио ток ратних збивања на црногорско-турском ратишту 1852—1853. године. Поред тога, сасвим је евидентна чињенична околност да су Словенци били безрезервно на страни црногорског народа и његове праведне оружане борбе против турског завојевача. То се може, посве безрезервно, закључити не само из саопштења објављених у ондашњем водећем политичком листу словеначког народа »Novisama«, који је за све време трајања рата испољио снажну дозу симпатије према црногорском народу, већ и из љубљанског дневника на немачком језику »Laibacher Zeitung«, који је такође, иако не у толикој мери као наведени словеначки лист, био наклоњен Црногорцима. Ваља истаћи да су оба ова листа преувеличавала победе црногорске војске и умањивала њене поразе. Осим тога, преко тада јединог свог политичког листа, »Novisa«, Словенци су са одобравањем примили вест о преоријентацији врховне власти у Црној Гори са владичанског на књажевско достојанство, почетком 1852. Они су се у то време, као и касније, а нарочито током рата и по његовом завршетку, свесрдно залагали за признање самосталности Црне Горе од великих сила и њено територијално проширење. О устанку у Херцеговини под вођством Луке Вукаловића током 1852. и 1853. године Словенци су били слабо обавештени, јер је о њему једино »Laibacher Zeitung« објавио неколико кратких саопштења. Све у свему, словеначки народ је гледао на овај рат Црне Горе против турског завојевача као на важну компоненту свеукупне и дуготрајне борбе југословенских народа за збацивање туђинске власти и стварања веће југословенске државе.

не. Остварењем тог књажевог захтева, Црна Гора би захватала територију коју је имала држава Ивана Црнојевића, у народној традицији познатој под именом Иван-бег. Јер, како наводи др Јован Ердељановић, ослањајући се добрим делом на народну традицију, граница државе Ивана Црнојевића обухватала је целу данашњу Црмницу, Маине, Поборе, Брајиће и Грбаљ. Граница према Херцеговини је, углавном, ишла скоро до Конавала, па потом преко Зубаца до Бијеле Горе „више Грахова“, а затим „преко Замајева Ждријела у Госпуде (у Цуцама), подно Трешњева и Кобиљег Дола, уз планину Чумавицу (ово је све у Цуцама), подно Бијеле Пољане (у Озринићима), поврх Пјешиваца, затим к Острогу и преко Острога, па преко Бјелопавлићске планине и преко доње Мораче до Кучкога Кома“. Према томе, територија од Бара до Љеша, која се наводи у »Novisama« као саставни део „Иванбеговине“, није била у саставу државе Ивана Црнојевића (уп.: В. Поповић, *op. cit.*, стр. 68; „Српске Новине“ 7, 15/27. I 1853, стр. 23; Др Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора, Етничка прошлост и формирање црногорских племена*, I део, Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, књ. XXXIX, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 24, Београд 1926, стр. 21—25).

Dr Petko LUKOVIĆ

LES SLOVENES ET LA GUERRE MONTÉNÉGRO-TURQUE
1852—1853

Re s u m é

Dans la première partie de cet article où l'on traite les événements au Monténégro et leur écho en Slovénie depuis l'avènement au trône monténégrin de Danilo Petrović Njegoš, vers la fin de 1851, et jusque l'ordre de la Porte à Omer Pacha de commencer la marche armée contre le peuple monténégrin, vers la fin de 1852, son auteur constate, se basant sur les données des journaux »Novica« et »Laibacher Zeitung«, que les Slivènes suivaient avec un grand intérêt les événements au Monténégro surtout ceux qui se rapportaient à l'introduction de l'autorité suprême des princes au lieu de celle des évêques et ceux qui se rapportaient aux relations tendues monténégro — turques. Selon les annonces publiées dans le journal „Novice“, le public slovène accueillit avec approbation la proclamation de Danilo Petrović Njegoš pour prince monténégrin, au début de 1852, et, de sa part, soutenait ses efforts concentrés à ce que les grandes puissances reconnaissent l'autonomie du Monténégro et l'élargissement territorial considérable de la principauté. Le mouvement d'insurrection en Hertzégovine le long de la frontière monténégrine, sous la commande de Luka Vukalović était peu connu aux Slovènes car seulement le journal »Laibacher Zeitung« n'avait publié que quelques courtes annonces sur cela. Cependant, sur les conflits frontaliers monténégro-turcs et sur les préparations de guerre du Monténégro et de la Turquie, vers la fin de 1852, les Slovènes en étaient assez bien informés quant au plus essentiel en prenant ouvertement parti du côté du Monténégro.

Dans la deuxième partie de cet ouvrage se rapportant au cours des opérations de guerre, en janvier-février 1853, l'auteur constate que le peuple slovène était informé sur les événements plus importants des champs de bataille monténégro-turcs mais avec un retard considérable. Tous les deux journaux exagéraient en ce qui concerne les succès guerriers de l'armée monténégrine presque en évitant d'informer leurs lecteurs de ses défaites. En jugeant des écritures de »Novica«, les Slovènes s'engageaient de tout coeur au cours de la durée de la guerre et surtout après sa fin pour que l'indépendance du Monténégro soit reconnue de la part des grandes puissances ainsi que son considérable élargissement territorial.